

ЗМЕЙ ГОРЯНИНЪ

ПОСЛЕДНИЯТЪ
ДЕНЪ

СОФИЯ

Белегова

ЗМЕИ ГОРЯНИНЪ

ПОСЛЕДНИЯТЪ ДЕНЪ

РАЗКАЗИ

ПРЕДГОВОРЪ

Проф. МИХАИЛЪ АРНАУДОВЪ

СОФИЯ
1956

ИЗДАВА РУСЕНСКАТА КУЛТУРНО-БЛА-
ГОТВОРИТЕЛНА ДРУЖБА ВЪ СОФИЯ

ПРЕДГОВОРЪ

Прочетохъ съ живъ интересъ тази малка книга, посветена на старото Русе, на родния ми градъ. И макаръ да познавамъ само новото Русе, или по-право Русе на 80-тѣ и 90-тѣ години отъ миналия вѣкъ, почувствувахъ нѣкаква сладка мъжа, нѣкакъвъ тихъ възторгъ при спомена за мѣста и за хора, които сж тѣй близки до сърдцето на всѣки русенецъ. Пренасяхъ се мислено край Дунава, подъ Левентъ-табия, въ черквата Св. Троица и навредъ, гдето авгорътъ на тия очерки умѣе да води своитѣ читатели, показвайки имъ лица и случки, способни да ни вълнуватъ като приказка за старото време. Кому не е драго да се връща къмъ днитѣ на своето детинство и къмъ обстановката, въ която сж протекли младинитѣ му, съ всички дълбоки преживявания на една тѣй чувствителна за впечатления възраст?

Змей Горянинъ е избралъ съ щастливъ усѣтъ темитѣ на своитѣ разкази за старото Русе. Поетически възбуденъ отъ всичко чуто за живота тамъ преди Освобождението, той е нахвърлялъ редица сцени отъ хрониката на града подъ турското робство, разкривайки ни ту идилията, ту ужаса на миналото. Съ какво наивно вживяване той ни описва напр. „школото“ на даскалъ Гено, школото, гдето даскалътъ-абаджия дава първата скромна наука на толкова бждещи епитропи и търговци, и какъ върно ни е разкрита трагедията въ душата на този

просвѣтителъ, когато за него става ясно, че новата наука, новитѣ даскали, излѣзли отъ школата на Неофита Рилски въ Габрово, обричатъ на пълна забрава първобитната метода на келийното обучение. А чарчарушитѣ на баба Филиповица, прочути въ цѣлия градъ? Старицата, преживѣла страшни покрусѣ, намира утеха само въ своитѣ цвѣтя, безъ да забравя за мигъ загубенитѣ си седемъ сина и три дѣщери, които я чакатъ въ таинственото „отвждъ“. Съ дълбока вѣра въ Бога, тя вижда въ мрачната нощъ, презъ очитѣ на въображението си едничкия си живъ синъ, забѣгналъ нѣкога въ чужбина и дошелъ сега да буди народа си за свобода. И тя умира спокойна, че е доживѣла среща съ него и че е оставила снаха, „снаха съ сини очи“, да отгледа внучетата ѝ, които тя самата нѣма да погали. . .

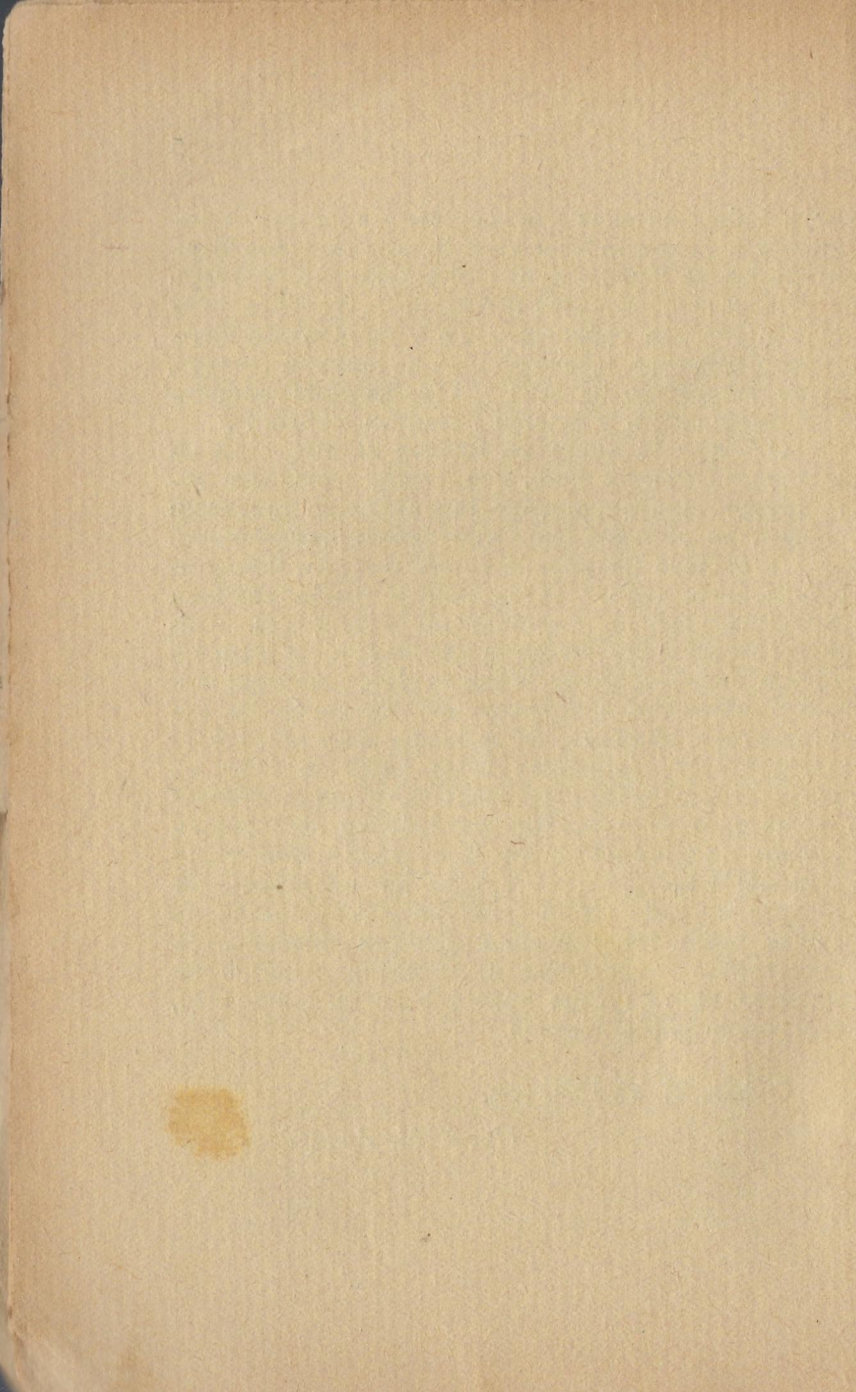
Трагиченъ споменъ извиква въ душата ни разказътъ за безстрашната самоотбрана на Никола Войводовъ и Цвѣтко Павловичъ, както и тоя за предателското залавяне и героичното самоубийство на Ангелъ Кънчева. Не по-малко увлѣкателна, безъ да взима печаленъ край, е историята на Отецъ Матей, този ревностенъ основателъ на революционни комитети, сподвижникъ на Левски и честь гостенинъ на баба Тонка. Но въ центъра на всички тѣзи истории стои несъмнено образътъ и дѣлото на знаменитата юначна жена, майка на живия още Никола Обретеновъ, която при толкова нѣжни грижи за децата си проявява удивително самообладание и единъ високъ патриотизъмъ, способенъ на всички жертви въ името на българската свобода. Змей Горянинъ е съумѣлъ да ни разкаже съ много топло участие, съ много драматично непреже-

ние и забележителна художествена простота страданията и подвизитѣ на тази българка, която всички трѣбва да знаятъ като най-възвишенъ примѣръ на велика любовъ къмъ отечеството. Толкова смѣлостъ и толкова себеотречение у една слаба жена е нѣщо наистина изключително за нашитѣ условия, и това тържество на духа трѣбва да буди гордостъ и признателностъ у всички русенски майки. . .

Отъ цѣлата книга на младия авторъ, синъ на щастливото нѣкога Русе, което сега изживява доста трудни дни, поради промѣненитѣ икономически условия, ни облѣхва една сърдечна привързаностъ къмъ миналото на родния градъ и къмъ неговото трудолюбиво, честно, съзнателно и предприемчиво население, дало на страната ни нѣкои отъ най-добритѣ строители на материалната ни и духовна култура въ ново време. Тѣзи очерки, написани изъ едно романтично и патриотично вдъхновение, ще допринесатъ, вѣрвамъ, за събуждане на по-голѣмъ интересъ къмъ миналитѣ поколѣния на Русе, съ тѣхния възрожденски идеализъмъ, и ще съдействуватъ за едно по-правилно възпитание на младитѣ русенци, въ духа на заветитѣ, оставени отъ дѣдитѣ имъ. На автора пъкъ трѣбва да честитимъ за хубавата му идея да ни сроди по такъвъ поетиченъ начинъ, чрезъ толкова ярки и мили видения, съ нравствената атмосфера и интимния животъ на миналото, което не ще престане да ни очаровава, като неповторима легенда.

София, 21. VI. 1936 год.

Проф. М. Арнаудовъ

НА БАБА ТОНКА ТИХОВИЦА
ОБРЕТЕНОВА

СТАРИЯТЪ РУСЧУКЪ

Слънцето е голѣмо и червено. То се подава въ гънката между Сръбчето и Сърж-баиръ, обгаря съ алени петна върховетѣ на дърветата и бакърнитѣ остриета на минаретата, а после изведнѣжъ отскача съ две педи надъ ридоветѣ, става златно и окъпва въ свѣтлина цѣлия градъ.

Слънцето събужда гугушчуцитѣ.

Тѣ прогѣгатъ сивитѣ си крила, трѣсватъ главички, изострятъ клюноветѣ си въ люляковитѣ и салкъмови клончета и започватъ сутрешния си разговоръ:

— Гу-гуу шчукъ! . . Гу-гуу-шчукъ! . .

Какви ли важни новини си съобщаватъ сивитѣ птици? Може би си разказватъ сънищата? Може би нѣкой отъ тѣхъ разправа, че снощи въ полунощъ е чулъ, какъ френкъ панталонджията Никола се е върналъ да се прости съ престарѣлата си майка, а другитѣ гугушчуци не вѣрватъ разказа му. Кой знае!

Може би самъ вали-пашата да заплаща на гугушчуцитѣ за пѣсенята имъ. Да имъ дава по едно бѣло бешличе, за да пѣятъ сутринъ рано, да будятъ търговцитѣ и земледѣлцитѣ, да будятъ и старитѣ ходжи за утринна молитва.

Отъ минаретата се понасятъ високо въ слънчевата синева молитви къмъ Аллаха. Благодарность за спокойната нощъ, молба за богатъ день.

Гласоветѣ на мюезимитѣ се извиватъ ту стремително високо, дразнещи съ остротата си, ту стихватъ, като екъ далеченъ и неясенъ. И въ това стихване пѣсенъта на гугушчуцитѣ става още по-настойчива, още по-дръзка и весела:

Гу-гуу-шчукъ. . . Гу-гуу-шчукъ. . .

Две малки момченца, измъкнали се по-рано изъ чергитѣ, седятъ до цѣвналия отъ люляка плетъ, лакомо гризатъ комати хлѣбъ и пригласягъ на гугушчуцитѣ:

Гугушчукъ отъ Русчукъ
има братъ въ Цариградъ,
той е много богатъ
и живѣй въвъ палатъ. . .

По калдаръмнитѣ улици тракатъ натоварени каруци. Мжжетѣ съ зюмбюли въ ржце, съ наметнати антерии и кожуси отиватъ на работа. Пъстри групи отъ босоноги моми съ мотики на рамене се изнизватъ къмъ лозята. Изъ дворищата шетатъ жени и презъ низкитѣ комшулуци си размѣнягъ заедно съ сутришнитѣ поздрави всички новини на градската мълва.

Градътъ е буденъ.

Буденъ е най-напредъ крайниятъ кварталъ. Той вечеръ по-рано заспива. Той има по-малко грижи и по-рано се напива. И после: тамъ живѣятъ гугушчуцитѣ.

Ковачницата на дѣдо Кадиръ запѣва звънко, като безгрижно младо момиче. Двама юначаги младежи извиватъ чуковетѣ, биятъ нажежения металъ и потъватъ въ роякъ разсърдени свѣтулки. Една свѣтулка прелетява презъ черната окадена врата и, огряна отъ слънцето, мигомъ угасва. Но дѣдо Кадиръ я вижда. Той излиза презъ високата

кована порта на кжщата си, тъкмо за да види заблудената свѣтулка и да викне:

— Еминъ, лошо удряшъ, сине! Искритъ хвъркатъ чакъ до Кара-Ганчовото кафене.

Той сигурно иска да намѣри по-подходящо сравнение, но понеже се е запжтилъ за кафенето, едничко тó му идва на ума.

А подъ листатата черница на Кара-Ганчовото кафене сж насѣдали десетина турци, въртятъ широкитъ кафени чашки — алатурка — и шумно сърбатъ.

Дѣдо Кадиръ е малко закъснѣлъ. Той поздравлява почтително ходжата, кимва на останалитъ и тежко сѣда.

— Кафе.

Кара-Ганчо носи кафето на часа, каточели е поржчано отъ вчера.

— Какъ е работата, Кара-Ганчо?

— Слабо, Кадиръ-ага, слабо. Не е мойто кафене, като кафенетата на Мурадъ-ефенди, или Петалата. Мойто кафене е сиромашка работа. За грошъ шекеръ и за два гроша кафе.

Кара-Ганчо винаги се оплаква. Наистина неговото кафене е махленско. Тукъ се събиратъ само грохнали старци. Пиятъ по едно кафе и по три часа чаткатъ броеницитъ си.

А при Петалата...

Най-напредъ се извървяватъ търговцитъ и занаятчиитъ. Тѣ отиватъ още щомъ дадатъ ключоветъ отъ дюкянитъ на чирацитъ си, и щомъ научатъ отъ нощния пазвантинъ, че въ чаршията всичко е било тихо и спокойно. Търговцитъ и занаятчиитъ пиятъ кафетата си по-бързо. Тѣ отъ кефъ не разбиратъ. Па и време нѣматъ.

Но щомъ тѣ излѣзатъ отъ кафенето, идватъ тия, които знаятъ какъ се пие кафе.

Идватъ първенцитѣ. Влиза чорбаджи Трифонъ. Кафеджията му се покланя доземи.

— Добро утро, чорбаджи.

Чорбаджи Трифонъ снизходително измърморва своя отговоръ. Той сѣда, подвива лѣвия си кракъ, покашля се издълбоко и свива цигара. До него плътно се настанява хаджи Андонъ.

— Та ти казвамъ... — обръща се хаджи Андонъ.

— Какво? — пита чорбаджи Трифонъ.

— Добро утро, — пояснява се хаджията и смуква чебука си.

Единъ следъ другъ въ кафенето влизатъ хаджи Спасъ, чорбаджи Юрданъ Ганата, докторъ Костаки. Следъ тѣхъ се редятъ турскитѣ чиновници, даскалитѣ и оня особенъ родъ интеллигенция, която, за смѣтка на бащиното си богатство, запълня спокойно времето си съ разговори по кафенетата.

Ненадейно, като отъ вихрушка, вратата на кафенето се отваря и вжтре се вмъква Иванчо-ефенди. Черниятъ коприненъ пискюлъ на феса му е разпилянъ по всички посоки. Това ясно говори за нѣкакво важно събитие.

Любопитнитѣ погледи на присѣтствуващитѣ не оставатъ дълго време незадоволени.

Иванчо-ефенди примъква единъ столъ, сѣда до група даскали и съобщава:

— Бѣхъ съ вали-паша. Ей сега го изпроводихъ.

— Кжде го изпроводи толкова рано?

— На Номуне-чифликъ. Едни германци щѣли да пробватъ нѣкаква машина, та вали-паша отиде да види. . .

Новината не е особена. Тя само за мигъ размърдва скуката. Следъ нея броеницитѣ на старцитѣ по-живо заиграватъ, по-шумно забърборватъ кехлибаренитѣ зърна въ наргилетата. А младитѣ по-увлѣчено се зачитатъ въ страницитѣ на вестникъ „Дунавъ“.

Утрото неусетно става день. Даскалитѣ отколе сж напустнали кафенето на Петалата. Тогава чорбаджиитѣ тежко се надигатъ отъ мѣстата си.

А вѣнъ животътъ кипи. Чаршията шуми отъ минувачи. Високитѣ хвалби на продавачитѣ звучатъ досадно, като бръмчене на голѣми зелени мухи. Дрънчатъ каруци и файтони по калдаръменитѣ улици.

Градътъ живѣе и диша съ пълни гърди.

Долу на брѣга мжже, голи до кръста, търчатъ по тѣснитѣ дъски — мостове отъ сушата до шлеповетѣ. Сжщински мравки.

Надъ спокойната зелена вода трѣпне лека мараня. А нѣкъде далечъ задъ зеленитѣ върби на Леляка се въззема черно облаче: параходъ.

— Пампърътъ идва, — съобщава едно запитие на паспортния приставъ Мехмедъ-ага. Той допива мастиката си, хвърля на масата малка сребърна паричка и бавно се опжтва къмъ понтоната.

Мехмедъ-ага познава отъ далече всички параходи. Толкова години той ги посрѣща и изпраща. На сънъ да чуе свиркитѣ имъ, ще ги назове по име, безъ да сбърка.

— Австрийски е, — казва си той и повдига рамене. Не се радва много. Отъ австрийскитѣ параходи рѣдко слизатъ пжтници.

Параходътъ приближава пристанището, обръща носъ къмъ Румъния, после прави широкъ кржгъ и спира до понтона. Мехмедъ-ага разглежда пжтницитѣ по кувертата съ истинско турско безразличие. Сѣ му е едно кои сж и какви сж. Хора. Обикновени хора. Отиватъ си по работата и толкова.

— Ако слѣзе нѣкой, обади ми се! — заповѣдва той на заптието и трѣгаа пакъ къмъ Янковата кръчма.

Слънцето е изскочило високо. То блещи въ очитѣ на паспортния приставъ и го кара да примижава. Затова той не вижда женитѣ, минаващи край него, но разбира че сж чорбаджийски кокони по сдържания кръшенъ смѣхъ и по лукавото шумолене на коприненитѣ малакофи.

Мехмедъ-ага се обръща подиръ тѣхъ, но предъ очитѣ му заиграватъ разноцвѣтни кржгчета. И каточе за подигравка единъ единственъ мързеливъ гугушчукъ, проспалъ цѣлата сутринъ и разбуденъ току-що отъ свирката на австрийския параходъ съ цѣло гърло изкрещява:

— Гу-гуу-шчукъ!

ДАСКАЛЪ ГЕНО

Школото на даскалъ Гено бѣше едно въ града. Който искаше синътъ му да не рѣже на рабошъ, ами да пише на тевтеръ, като европеецъ, който мечтаеше да види чадото си застанало отъ дѣсно на олтара въ „Света Троица“ съ „апостола“ въ ржце, въобще, който имаше усѣтъ къмъ науката — трѣбваше безъ друго да посети школото на даскалъ Гено.

То бѣше на лесно мѣсто. Тръгни отъ кафенето на Петалáта къмъ Дунава, гледай кжщитѣ въ дѣсно и ще го познаешъ. На пжтната врата ще видишъ изрѣзанъ кръстъ, а подъ него четири славянски букви: г, т, д, а — сиречь Генс Тоневъ, даскалъ и абаджия.

Отвори пжтната врата, и кичестиятъ дворъ ще те посрещне, като премѣнена за празникъ невѣста. Туфичкитѣ свежъ чимширъ ще те поканятъ: „заповѣдай“! босилекътъ нарочно ще се размърда, за да замирише по-силно, ружитѣ и камшицата ще ти се поклонятъ приветливо, а току-що подрѣзаната лоза ще пролѣе надъ тебе нѣколко сълзи, отъ радость, че си влѣзълъ въ храма на науката.

Подъ стълбитѣ на язлѣка е школото; бутни вратата и влѣзъ. Даскалъ Гено нѣма да те погледне. Седналъ съ скръстени крака на абаджийския си одъръ, той ще мушка съсрѣдоточено иглата и само съ мърморене ще отговори на твоето „добро утро!“

— Даскалъ Гено, ще научишъ ли нашъ Ивана на четмо и писмо?

— Ща.

— Какво ще му вземешъ?

— Душата.

— Не, за платата питамя!

Тогава даскалъ Гено ще повдигне очи, ще бутне абата настрана, ще те изгледа надъ тѣснитѣ никелови рамки на очилата си и ще кресне тѣй, че на баба Геновица ще се обърне сърдцето:

— А бе, хей будала! Ти при мене за пари ли идвашъ да приказвашъ, или за наука? За пари иди приказвай съ чорбаджи Юрдана. Азъ пари не ща! Мене хаджи попъ Андонъ даромъ ме е училъ и азъ даромъ уча хората. Разбра ли?

— Разбрахъ, даскалъ Гено. Ами какво ще му приготвя?

— Ще му приготвишъ едно сандъче петъ прѣста дълбоко и една торба пресѣянъ пѣськъ. Туй то.

И когато тръгнешъ да си ходишъ, даскалътъ ще викне подире ти:

— Чакай бре, приготви му и по-дебела антерийка, та да носи тоягата.

Толкова. Този е пжтьтъ къмъ псалтира и наустницата.

Даскалъ Гено учеше децата даромъ, съ философската утеха, че като порастнатъ и усѣтятъ сладостта на науката, сѣ ще казватъ съ умиление за него „Богъ да прости стареца, отвори ни очитѣ“. Това му стигаше.

Насѣдали въ подкова около учителя си, ученицитѣ пишеха съ дѣсния показалець по пѣська

въ сандъчетата посоченитѣ букви и въ полугласъ ги пѣха:

— Азъ, буки, веди, глаголи. . .

Даскалътъ шиеше дебелията аба, майсторски диплѣше гайтанитѣ и сърмата и слушаше детската еднозвучна пѣсенъ съ усмивка. Понѣкога дори пригласяше съ дълбокия си старчески гласъ. Това се случваше рѣдко и за да се оправдае предъ себе си, той измѣняваше подъ носъ:

— Тѣй ме учеше и мене хаджи попъ Андонъ.
А на възлитаницитѣ си заповѣдваше:

— Хайде сега наопаци.

Децаята почваха:

— Глаголи, веди, буки, азъ. . .

Когато нѣкое хлапе се заплеснѣше и тикваше показалеца си въ устата, а не въ пѣсъка, или когато започваше да се върти на мѣстото си и да не внимава, даскалъ Гено забучваше иглата въ иглика, повдигаше дългата черничева пръчка, която винаги стоеше отъ дѣсната му страна, и хлопваше невнимателния по главата.

После отново вземаше иглата и тържествено обявяваше:

— Въ слобода сж двама-трима.

Две-три момченца изкачаха на двора, позавъртяваха се насамъ натамъ и бързо се прибираха въ стаята.

Така минаваха годинитѣ.

Десетки деца бѣха минали презъ школото на даскалъ Гено, бѣха се изучили, станаха хора и питропи, и псалти, и голѣми търговци. Ехъ, тѣй е, съ науката всѣкому е по-леко да си вади хлѣба!

И току изведнѣжъ школото запуснѣ. Свѣтътъ ли се бѣше обърналъ наопаки, хората ли бѣха оглупѣли, даскалъ Гено не можеше да разбере.

Никой не бутваше вече вратата съ кръста и четиритѣ славянски букви, никой не идваше вече да пита за сина си, сандъчетата съ пѣсъкъ тѣй си седѣха натрупани едно върху друго на сушина въ сайвана. Какво се бѣше случило?

Даскалъ Гено се реши да напустне своята абаджийска стая, да излѣзе изъ града и да разбере.

Той облѣче богато украсенитѣ си празнични дрехи, сложи моравия анадолски фесъ и трѣгна изъ чаршията. Презъ дюкянъ, презъ два го спираха търговцитѣ да го почерпятъ кафе и да се разприказватъ. Нали всички бѣха минали подъ неговия погледъ и подъ неговата черничева пръчка?

— Добъръ день, даскале. Какъ вървятъ работитѣ?

— Добре, слава Богу!

Какъ му се искаше да запита за школскитѣ работи и не смѣеше. Нали е срамота да рече: ами защо не идватъ вече ученици въ моето школо? Такъво нѣщо даскалъ Гено не би могълъ да понесе. А въпросътъ човѣркаше сърдцето му — ще го съсипе.

Най-сетне се престраши. Отби се въ дюкяна на Тихо Обретенковъ, седна на трикракото столче и унило отпуствна глава.

Ще попита Тихо. Той е разбранъ човѣкъ. И е ученъ. Въ черква пѣе и знае черковния редъ, като попъ. Какво че билъ младъ. Не важи на колко си години, а колко години човѣшки животъ си живѣлъ.

— Е, Тихо, върви ли търговията?

— Върви, даскалъ Гено, криво-лѣво. . .

— Не ми викай вече даскалъ, — прекъсна го старецътъ. Не съмъ вече даскалъ.

— Защо? — запита Тихо и бична работата си настрана.

— Знамъ ли защо! Какъвъ съмъ даскалъ, като нѣма кого да уча. Година вече — не се е мѣрналъ ученикъ въ двора ми.

— А, мигъръ ти не знаешъ? — зачуди се Тихо. — Ами сега има ново училище.

Ново училище! И тази добра! Значи той, дето трийсетъ години учи децата, забравили го. Отишли въ ново училище!

Даскалъ Гено се намръщи, очилата слѣзоха на самия край на носа му, кафената чашка заигра въ ржката му.

— Отъ кжде ще знамъ? — сопна се той. — Никжде не ходя и никого не питамъ. Едно време сами ме търсиха. Добъръ е Господъ и сега да ме потърсятъ! Нека новитѣ даскали да объркатъ децата, та тогава сами ще захлопате на вратата ми.

Тихо Обретеновъ се засмѣ:

— Сърдишъ се, даскалъ Гено, ама напраздно. Сега новитѣ даскали учатъ децата на много нѣща. Не е както по-рано само на псалтиръ и наустница. Науката е като загелпено кълбо, оправилъ ли го — лесно се развива. Досега ти си оправялъ кълбото, оправилъ си го вече, а новитѣ даскали ще го развиватъ, та да научатъ децата на повече наука.

— Хм. . . Кой знае? — повдигна рамене даскалътъ.

— Тѣй е! Иди да видишъ. Новото училище е до „Света Троица“, въ кжщата на хаджи Костадинъ. Две стаи даде човѣкътъ, безъ да вземе грошъ. Ще видишъ новитѣ даскали: млади хора, а пъкъ учени. — Даскалъ Парашкевъ е училъ въ Габрово при отца Неофита, а даскалъ Христо при даскалъ

Манолъ въ Свищовъ. Изучили сж всичко хората. Иди да видишъ.

— Какво ще имъ гледамъ! Да си даскалуватъ тамъ и туй то!

Даскалъ Гено не допи кафето си и тръгна.

Върна се въ кжщи посърналъ, бледенъ, като болнавъ. Баба Геновица не посмъ да му продума. Познаваше си тя стареца. Когато му докривъе, по-добре не го закачай. Остави го самичъкъ съ мжката му, докато се съвземе.

И какво разбираше тя отъ грижитъ на мжжа си? Проста жена — разбира ли ти отъ наука?

Цъла нощъ даскалъ Гено не мигна. Въртъ се въ леглото, пухтъ, като заморено юнче, говори си самъ — и не затвори очи. Цъла нощъ гледа въ тъмното и му се струваше, че чува отъ долната стая, отъ школото, да се носи дивната пѣсенъ на изъ-букито и да го люлъе.

Не е лесно то, не е! Трийсетъ години да ти звучи тая пѣсенъ въ ушигъ и сега, изведнъжъ да се смѣни съ думитъ на Тихо абаджията: „Новото школо ще учи децата на новитъ науки“. Какви сж тия науки и защо имъ сж? Зле ли му е било нему, като знаеше само черковната наука? Нали можеше да си пише по коритъ на псалтира, кога е роденъ Добри, кога се е женила Цана, кога е починалъ баща му и кога е прииждалъ Ломътъ? Стигаше му толкова. Бацитъ му и дѣдитъ му и това не знаеха. Времена, времена! . . .

— Па ме кара и да ида да видя новитъ даскали, — спомни си даскалъ Гено, и тази покана му се стори по-обидна отъ плесница. Доплака му се: „Мене ме забравиха, каточели не съмъ билъ, а азъ да ходя да имъ гледамъ новото школо! . . .

И все пакъ отиде.

Нѣкаква страшна сила го издърпа и го подкара къмъ кжщата на хаджи Костадина.

— Да послушамъ какъ сричатъ децата, — оправда се даскалъ Гено, но кой знае защо бутна вратата на кжщата и влѣзе въ двора. Може би, защото не чу никакъвъ шумъ.

Въ двора черковниятъ слуга ровѣше градината. Щомъ видѣ даскала, той изпусна мотиката и бързо влѣзе въ школото. Следъ малко отъ тамъ излѣзоха двама млади мъже, облѣчени въ европейски дрехи, пригладени, докарани.

— Тия ще сж даскалитѣ, — намръщи се даскалъ Гено и дръпна дѣсния си мустакъ.

— Заповѣдай, даскалъ Гено, — любезно го покани единиятъ учителъ. — Заповѣдай! Азъ съмъ даскалъ Парашкевъ Дамяновъ, а този е другарятъ ми даскалъ Христо Драгановъ. Дето ще рече и двамата сме твои ученици и приемници.

Даскалъ Гено измѣнка нѣщо и трѣгна предъ новитѣ учители. Изведнѣжъ се окуражи: да види какво имъ е школото, какви имъ сж ученицитѣ

— Тука, най-напредъ. Тука сж малкитѣ — учатъ да четатъ и пишатъ словата.

Даскалъ Парашкевъ отвори вратата и бутна забъркания даскалъ Гено въ стаята. Десетина деца се изправиха на крака да посрещнатъ госта.

Тѣ седѣха на пейки, а не на шарено чердже, както у даскалъ Генови. И не пишеха въ пѣськъ.

— Пишатъ на дѣсчици съ гвоздеи, — обясни новиятъ учителъ. — Дѣсчицитѣ сж намазани съ воскъ и децата пишатъ по тѣхъ. Като изпишатъ една дѣска, оставятъ я на купа, ей тамъ, и си взе-

мать нова. Вечеръ слугата полива всички дъски съ вощкъ да сж готови за сутринята.

— Сега тука, даскаль Гено.

Старецътъ влѣзе въ другата стая, кждето уче-ха по голѣмитѣ момчета. Тѣ го посрещнаха пакъ на крака, но даскальтъ не ги забеляза. Той гледаше накачениитѣ по стениитѣ картини и карти и сякашъ му се зави свѣтъ.

— Голѣма наука,—промълви той примирено.

— Какво рече, даскале?

— Нищо, нищо. Радвамъ ви се.

И наистина усѣти нѣщо, като радостъ. Парли-вата болка, че е забравенъ, полека отстѣпи на съ-знанието, че вече е старъ, че и школото му е остарѣло, като него, че е време да си затвори псалтикията и да си почива. Виновати ли сж мла-дитѣ, че искатъ да знаятъ повече?

— Юнаци, знаете ли кой е този ни гостъ?

Даскаль Парашкевъ изгледа децата усмихнатъ и продължи:

— Той е даскаль Гено — първиятъ учитель въ нашия градъ. Той е научилъ бацитѣ ви на чет-мо и писмо, той първи имъ е посочилъ сладостта на науката, той ги е накаралъ да се замислятъ и за васъ и да ви отворятъ такова хубаво училище. Когато срещнете даскаль Гено, трѣбва да му се кланяте доземи и да го почитате, както родите-литѣ си и свещеницитѣ.

Даскаль Гено не дочу речъта до края. Затре-пера нѣкаква червена свѣтлина предъ очитѣ му, чу, че децата пѣятъ „многая лѣта“ и други пѣсни за учение, а после всичко се обърка.

Не сж били лоши новитѣ даскали, когато сж отворили друго школо. Нито сж мислили зло за

даскалъ Гено. Напротивъ: почитали го и учили децата да го почитатъ.

А тайната била другаде. Старъ е вече даскалъ Гено, не знае новитѣ науки, не може да учи новитѣ хора. Тия даскали сж други: тѣ и хаджи попъ Андона биха забравили, макаръ че бѣше светецъ. Всичко биха забравили за науката.

И изведнѣжъ си спомни Тиховитѣ думи „ти размота кълбото, колкото можа, сега другитѣ полесно ще го развиватъ“.

— Ехъ, нали съмъ свършилъ и азъ нѣщо! — помири се старецътъ и си тръгна.

Въ кжци той измъкна дивѣта, натопи пачето перо и заскърца по последната страница на псалтира:

„Азъ Гено Тоневъ даскалъ. Знаино да е, че се отвори ново школо въ Русчукъ, да се учатъ децата на дълбока наука. Мая месецъ, лѣто Господне 1841“.

Сетне излѣзе на двора, седна между туфичкитѣ чемширъ и за пръвъ пжтъ, отъ какъ се помнѣше човѣкъ, заплака.

ЧАРЧАРУШИТЪ

Въ цѣль Русчукъ такива чарчаруши имаше само баба Филиповица: бѣли, червени, морави, шарени на капчици — чудо. Наредени въ зелени саксии на двата прозорца къмъ улицата, тѣ поглеждаха минавачитѣ, като свежи усмихнати момински лица. И който минѣше по улицата — ще се заплесне, ще се загледа въ тѣхъ и ще се засмѣе радостно.

Цѣль градъ знаеше чарчарушитѣ на баба Филиповица. Жени идѣха презъ три мѣхали да ѝ поискать отчеснато стрѣкче. Баба Филиповица повдигаше рамене:

— Не се прихваща отъ отчеснато, къзъмъ. Опитвала съмъ. Донеси си едно зелено саксийче, ей толчаво да е, азъ ще ти отвѣдя и ще ти дамъ.

А не бѣше то. Болѣше я баба Филиповица за чарчарушитѣ. Струваше ѝ се, че ако отчесне клонче, ще се извие цѣлото цвѣте и тѣжно ще ѝ каже:

— Тѣй, тѣй, бабо Филиповице! За това ти красиме ние прозорцитѣ, затова веселиме цѣлата улица: да ни кжсашъ. Мигаръ не ни боли?

Разбираше старата жена думитѣ на своитѣ цвѣтя. И какъ да не ги разбира? Тѣ ѝ бѣха всичко, което имаше на този свѣтъ. Вижъ на оня свѣтъ — друго нѣщо. Тамъ най-напредъ ще я срещне стопанинътъ ѝ, дѣдо Филипъ абаджията, съ голѣ

мата ножица, съ игликътъ и съ букурещкитѣ очила. Читиресетъ и седемъ години си живѣха тѣ, като гълъби. Четиресетъ и седемъ години се слушаха и разбираха, лоша дума не бѣха си казали, не бѣха се погледнали съ лошо око. А следъ дѣдо Филипа ще се заредятъ седемъ сина и три дъщери. Ще ѝ цѣлуватъ ржка и ще казватъ радостно: „Добре дошла, мале!“ Десетъ деца е изпратила баба Филипoviца „отвждъ“ — се моми и ергени. А кой знае, какъвъ е редътъ тамъ? Може и да сж се изженили, може и челядь да сж отвѣдили. Ехъ, че добре ще е да види тамъ и внучета. Умръзнало ѝ е само людски хора да ѝ викатъ „баба“.

И странно нѣщо. Когато мислѣше така, баба Филипoviца съвсемъ забравяше единайсетото си чадо. Той съвсемъ малъкъ остана сиракъ, момчерлаче го даде майка му чираче у едни абаджиѣ, абаджиитѣ го отведоха въ Влашко и отъ тогазъ—ни вестъ ни кость.

Като разсипани синци се търкалятъ годинитѣ; като звезди откъснати отъ срѣдъ небото и паднали закъ Левентъ табия. А заедно съ годинитѣ се претъркалятъ и споменитѣ и съвсемъ изчезватъ.

Оставатъ само чарчарушитѣ да цвѣтятъ въ зеленитѣ саксии. Докога? Докато престарѣлата ржка има сили да вдига черпака и да ги полива. Сетне ще увехнатъ и тѣ, като спомени.

*

И ето, че веднѣжъ баба Филипoviца си спомни за своя най-малъкъ синъ.

Кой знае, защо тъкмо тогава си спомни за него.

Знае ли нѣкой, защо кучето вие, когато стопанинътъ му умира?

Баба Филипoviца бѣше вече съвсемъ стара, не виждаше, не чуваше, едва се хранѣше. Пс цѣль день седѣше на миндерчето до прозореца, едва повдигаше ржка да помилва чарчарушитѣ си и да попила прѣстѣта въ саксиитѣ имъ.

— Полѣли сте ги! — казваше тихичко тя и благославяше:

— Да сте ми живи и здрави, да ви благослови Господъ съ хубави дечица, и да видите отъ внуцитѣ си внуци.

Дветѣ съседки, които ѝ прислужваха, две зачернени бабички, малко по-млади отъ нея, се поглеждаха изумени и уплашени.

— Отива си вече!

Тя си отиваше. И сама го разбираше. Бѣше ѝ весело, бѣше заруменѣла дори малко: знаеше каква радостъ я чака на оня свѣтъ.

И въ последната нощъ стана чудото.

Съседкитѣ стояха около огнището и предѣха. Тѣ се разговаряха тихичко за туй, за онуй, и съвсемъ бѣха забравили умиращата. Какво да я наглеждатъ! Вече седмица отъ какъ тя си дрѣмѣше на миндера.

Но изведнѣжъ баба Филипoviца повдигна ржка, потропа съ костеливитѣ си прѣсти на прозореца и махна на нѣкого отъ улицата.

— Да дойде, ба, да дойде! — викна тя съ ясенъ, младежки гласъ.

Женитѣ до огнището скочиха сепнати. На улицата нѣмаше никого.

— На лудостъ я избива, — промълви едната и се прекръсти.

— Ами, на лудостъ, зеръ! — скара ѝ се баба Филипoviца. Тя бѣше почнала отново да чува.

Съседкитѣ съвсемъ се изплашиха.

— Какво се чудите, мари? Никола проводилъ човѣкъ да пита, да дойде ли да се видимъ.

— Кой Никола, бабо? — запита едната жена и гласътъ ѝ треперѣше.

— Кой Никола! Синъ ми! Най-малкиятъ. Върналь се отъ Влашко!

И като се наведе, съобщи имъ таинствено:

— И снаха ми довелъ. Хубава, хубава — очитѣ ѝ сини, като небето.

— Благодаря ти, Боже, — продължи баба Филиповица и се прекръсти. — Добре, че се съмна, та да не забърка улицата. Толкова време не си е идвалъ.

А вѣнъ бѣше нощъ. Тъмносиньото небе виснѣше натежало отъ златото на звездитѣ. Вѣтъръ прегѣваше челата на тополитѣ. Клончетата на дюлата почукваха вратата на пруста, като страхливи просеци.

— Ей го е! Минава по улицата.

Баба Филиповица се повдигна, подаде глава надъ чарчарушитѣ и се взрѣ въ тъмното.

— Влѣзъ, влѣзъ!

Чудо! Нечувано чудо! Вратата се отвори, едъръ, снаженъ мжжъ влѣзе въ пруста, прекрачи прага на стаята и нерешително се спрѣ. Дветѣ съседки втрещени се стаиха въ жгъла.

— Ела, Николчо, ела майка!

— Мале! — мжжътъ колѣнички до миндерчето, хвана немощната ржка на старицата и дълго я цѣлуна.

— Даде Господъ да те видя, преди да отида при тейко ти.

Никола се изправи, огледа стаята, очитѣ му се напълниха съ сълзи. Домилѣ му, много му домилѣ. А нѣщо пърпаше въ гърдитѣ му — ще хвъркне. Трийсетъ и петъ години не се е връщаль въ тая къща. Деветгодишно дете замина въ Влашко, чиракува, учи занаятъ, изучи се, стана майсторъ — най-добъръ майсторъ на алафранга дрехи. Отъ година вече бѣше френкъ-панталонджия въ Търново и сѣ не се наканваше да дойде въ Русчукъ да види какво е останало отъ бащиния му домъ. Мислѣше, че всичко е разсипано. После, сякашъ Господъ го накара. Дошѣ му се още веднъжъ да види калдаръмената тѣсна улица, гърбата дюля на двора, чарчарушитѣ. Знаеше си, какво го чака следъ день — два. Защото откакъ бѣ миналь Дунава, по-малко въртѣше иглата. Не бѣше дошълъ той въ България да носи новата мода, а да буди народа за свобода. Следъ нѣкой и другъ день щѣше да пламне въстанието и тогава само орлитѣ щѣха да му знаятъ гроба.

— Е, мале, ти си пакъ юнакъ, — каза Никола и се помъчи да бжде весель. — И чарчарушитѣ ти цвѣтятъ.

— Цвѣтятъ, синко, цвѣтятъ. Бѣхъ ги прежала вече, мислѣхъ, като умра и тѣ ще умратъ отъ засухъ. Па ей сега се сѣтихъ за тебе. Господъ ме сумяса. Рекохъ си: Николица ще ми гледа чарчарушитѣ. Снахата де! Нали си ми довелъ снаха?

— Доведохъ, мале!

— Съ сини очи ли?

— Съ сини!

— Да ти е жива. И внучета ще ми отгледате. Мънички, хубавки. Да сте ми живи и здрави. Четири внучета.

— Щемъ, мале.

Никола се засуети. Стана му страшно самъ при тригѣ баби и смъртъта, която вече слизаше отъ иконостаса. Още по-страшно му стана, че излъга майка си на смъртния ѝ часъ. Но какво би могълъ да ѝ каже. Да ѝ каже ли, че неговата невѣста е Стара-планина, че рожбитѣ му сж вигитѣ габери и стволести буки? Ще го разбере ли?

Баба Филиповица се унасяше. Говорѣше не-свързано, гласътъ ѝ хриптѣше. Задашаше се.

Дветѣ съседки още гледаха нечакания гостъ съ суевѣренъ страхъ. Едната едва се окопити и промълви:

— Отива си!

Никола се опомни:

— Ей, жени, не сте ме виждали тука, чухте ли? Не сте ме виждали. На́ ви тия пари да погребете майка ми, да ѝ служите, както се следва парастаси и да наглеждате кжщата. А за мене да не продумвате никому ни дума! Чухте ли!

Бабитѣ още повече се изплашиха. Щомъ имъ заржча тъй, кой знае какъвъ човѣкъ е. И колко пари имъ даде: по две жълтици. Ухъ, веднѣжъ да съмне!

— Николчо, сине, хайде, че бързамъ. Тейко ти ме вика.

Никола се наведе, още единъ пжтъ цѣлуна ржка и тръгна къмъ вратата. Старицата изви глава следъ него, каточели да го изпрати съ погледъ, но очитѣ ѝ вече гледаха съ бѣлото.

*

Чарчарушитѣ увехнаха. Гледаха ги дветѣ бедни съседки, поливаха ги, прѣстыта имъ смѣниха — не би. Душата на баба Филиповица бѣше свър-

зана съ цвѣтята ѝ. Отлетѣ тя — увехнаха и тѣ.

Единъ само стрѣкъ стоеше бодъръ. Единъ стрѣкъ съ едно кърваво цвѣтче.

Една вечеръ по тѣсната уличка преминаха младежи. Тѣ пѣха чудна хайдушка пѣсень:

Капитанъ Никола, мале, по чаршия ходи —
по чаршия ходи, мале, юнаци записва. . .

Тогазъ умрѣ последниятъ чарчарушъ. Цвѣтчет^о се заклати, прекъса се и падна. Каточели прѣс-титѣ на баба Филиповица го скъсаха, за да накичатъ незнайния гробъ на чадото ѝ.

ПРЕДАТЕЛЪ

Лѣтната нощъ погали съ хладна дланъ пламналата земя, справи попаренитѣ отъ жега листа на дърветата, премина съ лекъ вѣтрецъ надъ Дунава и накждри тъмнозелената му снага. Нѣколко подранили звезди затрептѣха, като капчици роса върху листъ отъ латинка.

Току-що запаленитѣ фенери на Гюргевското пристанище лениво разгаряха пламъцитѣ си. Тѣхната червена свѣтлина едва се подемаше и не можеше да догони малката лодка, открадната отъ рибарския кей и полетѣла като стрела къмъ срещния брѣгъ.

Лодкарътъ гребѣше съ всички сили. Веслата се огъваха въ рждетѣ му, скърцаше леката лодка, подскачаше като черупка и бѣгаше.

— Дано не ме видятъ заптиетата! Всичко ще развалятъ! Ще ми се направо при вали-паша да отида. Самъ азъ да му кажа.

Тѣй мислѣше лодкарътъ и чупѣше кръсть подъ натиска на веслата. И чудно: стори му се, че отъ дѣсно на лодката изъ водата изплаваха две очи — две хубави, голѣми, справедливи очи и тѣй издълбоко го погледнаха, че сякашъ въ дѣнъ душата му надникнаха.

— Кжде отивашъ, Величко?

Той повдигна веслото и удари тъкмо тамъ, кждето виждаше очитѣ, а тѣ отскочиха напредъ и пакъ така втренчено го загледаха.

— При кого отивашъ, Величко?

Лодкарътъ се озърна. Стана му страшно. Самъ всрѣдъ рѣката, самъ всрѣдъ черната вода и тия очи. Погледна къмъ Русчукъ: прозорцитѣ на къщигѣ мигаха като свѣтулки. Високо надъ града една черна линия очертаваше върха на Левентъ-табия. А надъ върха две по-свѣтли звезди му ки-маха :

— За какво толкова бързашъ, Величко?

— Ухъ, проклетия,—изпъшка лодкарътъ и потръпна. Нѣкакви едри черни мравки попъплаха по цѣлото му тѣло.

Не било леко. А защо?

Двама хаймани, двама разбойници тръгнаха да размиряватъ народа. Ще повдигнатъ тукъ и тамъ бунтъ и после ще се изнижатъ въ Влашко. А дето изъ цѣло българско ще потечатъ рѣки кръвъ — за това да му мислятъ изкланитѣ. Защо да не обади на валията, че такива хора ще минатъ съ австрийския параходъ? Защо да му не даде портретитѣ имъ? Той ги носи подъ елека си. Тримата заедно се фотографираха въ Букурещъ — за споменъ. А и валията ще му каже: „Добре си направилъ, Величко-ефенди! Добре, че си посочилъ тия царски душмани!“ Ще го почерпи кафе и ще му пустне нѣщичко въ ржката

— За това нѣщичко ли бързашъ, Величко? — изкрещѣха справедливитѣ очи и се впиха въ сърдцето му.

— Не, не! — сепна се Величко. — Не за това! А да не тегли цѣлъ народъ отъ такива нехранимайковци! За добро отивамъ!

Той се мъчеше да се оправдае предъ себе си и предъ считѣ. Ето: за това и това съмъ тръг-

налъ. Който и да идва да дига бунтъ, сѣ сиромаситѣ страдагъ. Азъ искамъ сиромаситѣ да запазя. Това е истината!

Съ всѣки ударъ на веслата брѣгътъ растѣше. Растѣше и страхътъ на лодкаря. Въ единъ мигъ само презъ мисълта му премина: „Ами защо ли ми трѣбва да се мѣся въ тази работа? Защо не ги оставя да си вършатъ каквото щатъ?“ Но тогава си представи високата внушителна фигура на валията Митхадъ-паша и самолюбието му го накара да потръпне. Не е малко самъ валията да ти каже: „Браво, Величко-ефенди!“

Дъното на лодката заскърца по пѣськъ.

Стигна най-сетне! Сега ще се прибере въ кжщи, а утре ще отиде и ще каже кждето трѣбва, каквото трѣбва.

Той скочи отъ лодката, хвърли веслата вжтре и я изтегли до половина на брѣга. Да се намира тука, че може пакъ да му дотрѣбва. Утре вечеръ може пакъ да я вземе и да се върне въ Румѣния. И никой нищо нѣма да разбере. При това и пари ще има!

— Хайде де! Още ли ще те чакаме!

Величко замръзна на мѣстото си. На двайсетъ крачки отъ него, на самата пжтечка стоеха две заптиета.

— Излизай! Ела насамъ да те видимъ какъвъ човѣкъ си!

— Рибарь, — едва промълви Величко, — беденъ рибарь. . .

— Не дрънкай, ние само такива рибари търсимъ. Тръгвай предъ насъ!

Лодкарътъ тръгна. Всжщность, той не се бѣше уплашилъ. Заптиетата само наполовина бър-

каха плана му. Желанието му бѣше да се яви самъ въ конака, за да подчертае значението на услугата си.

— Имашъ ли паспортъ? — запита единиятъ турчинъ.

Величко не отговори. Подъ елека си той носѣше нѣщо много по-ценно отъ паспортъ.

*

Пристанището гъмжеше отъ низами. Офицеритѣ издаваха заповѣди, старитѣ белгийски шишенета бѣха грижливо почистени и заредени.

Валията заедно съ австрийския консулъ и нѣколко офицери седѣха въ кафенето подъ хотелъ „Гюлшенъ“ и разговаряха весело. Тѣ гледаха къмъ понтона, кждето въ момента спираше голѣмиятъ австрийски параходъ „Германия“.

— Сега ще се почне, — каза Митхадъ-паша и погледна консула. — Не искамъ да обвинявамъ вашето правителство, но ми се струва, че е нуженъ по-голѣмъ контролъ върху пѣтниците по австрийскитѣ параходи.

Консултътъ измѣнка нѣщо.

Единъ младъ офицеръ тичешката пристигна отъ понтона:

— Е? — запита Митхадъ.

— Ваше превъзходителство, донесенията сж точни. Двамата разбойници сж на парахода. Познахъ ги по портрета и имъ поискахъ паспортъ. Посочиха ми револверитѣ си. Поискахъ отъ капитана да ми предаде тия лица, той хвърли на земята австрийското знаме и ми каза, че за да взема пѣтниците, ще трѣбва да потѣпча честъта на Австрия.

— Така! — замислено заключи валията. — Нека тогава параходът на часа да отпътува. И напомнете на капитана, че му забранявамъ категорично да спира на турски брѣгъ. При прѣвъ опитъ ще бжде бомбардиранъ.

— Това не може да бжде, — кресна консулътъ. — Този капитанъ е лудъ! Азъ ще му заповѣдамъ!

— Това е ваша работа, — небрежно отговори пашата и си поржча кафе.

Консулътъ се отправи къмъ понтона.

— Ей, вие ли сте капитанътъ.

Единъ високъ мжжъ, почти побѣлѣлъ, съ голѣма раздвоена брада, стоеше на капитанското мостче.

— Азъ съмъ. Ами вие какъвъ сте?

— Представителъ на императора — австрийски дипломатически агентъ. Заловѣвамъ ви да предадете пжтниците, които властта ви е посочила. Разбрахте ли?

— Разбрахъ, господине. Подлостта не се разбира трудно!

Капитанътъ бавно слѣзе отъ мостчето, наведе се, прибра отъ пода простреното знаме и бледенъ отъ гнѣвъ продължи:

— Нека поне единъ представителъ на императора да не погазва знамето му!

За минута параходътъ бѣ изпразненъ. И пжтници и прислуга слѣзоха на брѣга и се изпокриха въ съседнитѣ сгради. Двамата опасни разбойници, които властта искаше да залови на всѣка цена, останаха сами, залостиха вратитѣ на кабината, затъпкаха прозорцитѣ съ възглавници и дрехи и чакаха пристѣпа.

Безстрашни хора : двама срещу четиристотинъ. Знаеха, че ще умратъ, поне да умратъ юнашки. Не напраздно Любенъ Каравеловъ бѣ ги изпратилъ да събиратъ доброволци за бѣлградската легия. Той безгранично вѣрваше, че Никола Войводовъ и Цвѣтко Павловичъ, както умѣха да живѣятъ, тѣй ще умѣятъ и да умратъ.

Дебнишкомъ единъ подофицеръ се изкачи на парахода :

— Хей, гяури! Предайте се! Все ще ви хванемъ, поне се предайте на часа, та да ви е по-малко наказанието.

Едно оловено зърно затвори устата му. Той се залюлъ, разпери ржце и падна по грѣбъ.

Тогавя отъ брѣга екна залпъ. Следъ него втори, трети . . .

Стреляха и легионеритѣ отъ парахода. Тѣ склѣха куршумитѣ си, но затова пѣкъ ги пращаха на мѣсто.

Митхадъ-паша изпи кафето си и стана. Той предзарително знаеше края на борбата. Крѣвта на гяуритѣ можеше да тече капка по капка, но сѣ нѣкога щѣше да изтече.

Той отиде въ конака съ лошо настроение. Каквито и да бѣха тия двама разбойници, славно се биеха. А това безпокоеше валията повече, отколкото десетъ полка московци. Той прекрасно разбираше, че за такива именно хора народътъ измисля пѣсни и приказки.

Разбираше това, защото бѣше мждъръ и честень, и защото наистина обичаше Турция.

Едва бѣше седналъ на масата си и слугата му събщи :

— Господарю, вѣнъ е човѣкътъ, който изказа минаването на разбойниците.

Вѣнъ въ коридора стоеше Величко. Вратата на стаята, кждето работѣше валията, бѣ отворена, и той можеше да чува всѣка дума. Очакваше да чуе ласкавъ гласъ, да го поканятъ: „заповѣдай, ефендимъ!“ да му се усмихне пашата, а вмѣсто това, като куршуми пропищѣха въ ушитѣ му думитѣ:

— Кой, шпионинътъ ли е дошълъ?

— Да, господарю!

— Мръсно куче, трижди мръсно куче. Предава братята си, душитѣ имъ продава за пари! Дай му тая кесия! Дай му я и му кажи да се маха! Да не се навърта край конака, че ще заповѣдамъ да го обесятъ! Харамъ да му сж тия пари!

Валията Митхадъ си служеше съ шпионитѣ. Човѣкътъ Митхадъ ги презираше.

*

Величко излѣзе изъ конака замаянъ. Слънцето блесна въ очитѣ му и нему му се стори, че ослѣпява; вѣтърътъ зашумѣ въ ушитѣ му и той помисли, че оглушава. Чу вистрелитѣ откъмъ Дунава и, сякашъ, тия вистрели се забиваха въ неговото сърдце.

Той мислѣше, че прави услуга на валията, като му предава двамата легионери, а излѣзе, че за тая услуга му дадоха харамъ пари, проклети пари...

Не, паритѣ си бѣха въ пояса му. Съ тѣхъ той можеше да си купи каквото поиска. Кой познава проклети ли сж паритѣ? На всички е изписана царската турà. И съ братска кръвъ да сж опръскани, не имъ личи.

Величко попипа кесията въ пояса си. Тежи. И много тежи; като нечиста съвѣсть. Каточели всички куршуми, които сега изстрелваха долу на пристанището, се бѣха натѣпкали въ неговата кесия. И колкото повече стреляха, толкова повече натежаваше валийското злато.

Градътъ бѣ запусѣлъ. Престрелката около парахода бѣ събрала всичко живо нататъкъ да гледа какво става. Търговцитѣ бѣха затворили дюкянитѣ си, въ занаятчийскитѣ работилници бѣха останали само най-малкигѣ чирачета, а и тѣ бѣха наизкачали по вратитѣ и се услушваха.

— Чичо, — запита едно отъ тѣхъ, — какъвъ е този гърмелъ на пристанището.

— Иди вижъ! — сонна му се Величко, — азъ отъ кжде ще зная.

А въ слѣпитѣ му очи кръвта зачука: зна-ешъ! зна-ешъ! зна-ешъ!

— Знамъ, — помисли си той и се озърна да не би чѣкой да подслуша мисълта му.

Нѣколко души идваха отъ пристанището и оживено разговаряха. Величко тръгна следъ тѣхъ. Нѣкаква могща сила го караше да се вслушва и вглежда навсѣкжде.

— Юнаци, юнаци и половина, — разправяше възторжено единъ мжжъ. — Двама души да се биятъ часъ и половина съ четиристотинъ низами! Не е шега това, а юначество!..

— Трима убиха и шестнайсетъ нараниха, — продължи другъ.

— Абе, какво разправяте вие. Не видѣхте ли читацитѣ? Нито единъ не смѣеше да се приближи до парахода.

— Юнашки загинаха.

— Но кой ли ги е издалъ на турцитѣ?

— Кой? Нѣкой предателъ! Нѣкоя черна душа. Предалъ ги е за пари, Господь да го убие!

— Да занесе паритѣ си въ гроба дано!

Величко тръгна по друга улица. Да си занесе паритѣ въ гроба! Е-хе! Дълго ще чакатъ тѣ, много дълго. Съ тия пари той ще си купи чифликъ, или дюкянъ ще си отвори. Кой го познава, та да му дири смѣтка? Мжчно му е само дето валията го изруга. Неблагодарни хора!

Той преминаваше отъ улица въ улица, спираше тукъ-тамъ, не го сдържаше. Нѣмаше уста въ града, която да не приказва за убийството въ парахода „Германия“, и да не отправи проклетие къмъ предателя. Величко чуваше тия проклетия и не можеше да проумѣе за какво го проклинатъ. Не знаеха, че е предателъ, но той нали си знаеше? Нали чукаха слѣпитѣ му очи?

Проклинаха го и турцитѣ. Отби се въ едно турско кафене, далечъ нѣкъде, чакъ на другия край на града, горе, дето свършваше митиризътъ, и тамъ го догониха клетви и устрели. Единъ старъ побѣлѣлъ турчинъ разправяше:

— Бѣхъ на пристанището и видѣхъ всичко. Бабаити, ей! Бабаити!

— Разказвай, хаджи-ага.

— Какво да разказвамъ? Сърдцето ми се свиваше, като гледахъ. Грѣхота е такива юнаци да умиратъ. Двама бѣха, а като двесте се биха. Що куршумъ изстреляха, низамитѣ — четъ нѣматъ. Като едра градушка валѣха! Наистина, разбойници бѣха, царски душмани бѣха, ама бабаити

— Какъ сж ги подушили, хаджи-ага?

— Подуши ли ги. . . Предалъ ги е нѣкой! Хемъ пакъ нѣкой гяуринъ ги е предалъ, Аллахъ да го накаже! Ако е османлия, грѣхъ е направилъ, но за него е простено. Царщината варди. Гяуринъ ще е, гяуринъ. . .

Величко не допи кафето, хвърли една монета на масата и излѣзе.

Слънцето залѣзваше въ кървава мъгла. Бѣше се окървавило отъ кръвта на двамата бунтовници и бързо бѣгаше на западъ да се измие.

— Ще намѣря лодката и ще се върна въ Влашко. Нека само да се мръкне, та да не ме видятъ заптиетата. Тамъ ще си купя чифликъ. Единъ голѣмъ чифликъ ще си купя въ Буковина — да нѣма другъ като него. Нѣма да се зачерня за двама убити разбойници. Да не сж разбойничествували — да не ги убиватъ!

Величко поскита още малко възъ улицитѣ, дочака, здрачѣтъ плътно да прихлупи града и тръгна къмъ Дунава.

— Сега ще е по-лесно да се гребе, — каза си той. — Надолу лодката сама ще върви.

Спусна се по пжтечката, притаи се да види не го ли следи нѣкой и предпазливо се промъкна до самъ водата. Лодката си седѣше, както я бѣ оставилъ.

Още веднѣжъ се огледа Величко, натисна съ две ржце лодката, вкара я въ водата и скочи вжтре.

— Сега напредъ!

Намѣсти веслата и удари.

И ето че голѣмитѣ справедливи очи изплаваха отъ ново възъ бездната.

— На добъръ часъ, лодкарю!

Величко обърна погледа си на другата страна. Очитъ го сподириха и тамъ.

— Колко жълтици ти даде пашата, лодкарю?

А нѣкой сякашъ се изкиска задъ гърба му. Той отпусна веслата и се обърна. Никой! Сторило му се е! Каточели се намираше въ гробища срещу задушница — сжщо като кандила трептѣха свѣтлинитѣ отъ двата брѣга.

И тия голѣми очи! Да настрѣхне човѣкъ!

Той отново пое веслата. Искаше му се побързо да гребе, по-скоро да излѣзе на сушата. Тамъ навѣрно не е тѣй грозна тъмнината.

Величко напрегна веслата.

— Прас! . . .

Едното весло се пречупи. Много дълбоко бѣше забилъ. Лодката се заклати, завъртѣ се и влѣзе въ течението. Съ едно весло не можеше да се гребе. Ще оправя, колкото може, па на който брѣгъ спрѣ.

Той се вгледа въ брѣговетѣ. Бѣше по-близо до турския. И изведнѣжъ се сѣти: течението го влечеше къмъ подмолитѣ. Знаеше, че подъ Русчукъ течението минава току до брѣга и бие въ подмолитѣ на разяденитѣ скали. Лодката лудо се носѣше напредъ, едното весло само я разлюляваше и кривѣше.

— Да става каквото ще!

Величко се изправи на крака, готовъ да скочи щомъ наближи брѣга и случайно погледна водата.

Чуднитѣ очи му се усмихнаха:

— Ела, лодкарю, ела! Въ подмолитѣ е хубаво! Но дали ще те приематъ удавницитѣ?

И пакъ нѣкой се изкиска задъ гърба му.

— Предателъ!

Величко не видѣ скалата. Чу само трѣска, подскочи високо съ разперени ржце и едва се задържа за единъ изпъкналъ камъкъ. Пропълзѣ по скалата, седна и въздъхна. Бѣше се спасилъ!

Не бѣше това спасение, не бѣше! Удавниците не го искаха въ подмола. И тѣ го проклинаха. Защо? Защото бѣше предателъ!

И каточели въ отговоръ на неговитѣ мисли подмолтъ забуча, зави зловещо, разтърси се:

— А-у-у-у!

Величко се спусна въ бѣгъ. Воятъ на подмола го подгони, като изгладнѣлъ вълкъ. Край него се сплитаха страшни сѣнки, заграждаха му пътя, препѣваха го, пищѣха въ ушитѣ му:

— Предателъ! Предателъ!

Опита се да бѣга съ затворени очи и тогава две грамадни ржце го сграбчиха, издигнаха го нагоре високо до небесата, после го тръшнаха въ нѣкаква черна бездна.

*

Две овчарчета намѣриха трупа на Величко въ стария валъ задъ Сръбчето.

Тамъ го и погребяха дошлитѣ селяни отъ околнитѣ ниви. Не разтършуваха дрехитѣ му.

Предателтъ отнесе паритѣ си въ гроба.

МАЙКА

Отъ какъ изпрати двамата си сина Ангелъ и Петъръ съ Хаджи Димитра въ Балкана, баба Тонка зачака. По цѣль день седѣше на одъра до прозореца и чакаше. Знаеше, че едно или друго — ще дочака. Или главитѣ имъ ще донесатъ набити на маждраци, или тѣхъ самитѣ ще доведатъ живи, за да ги обесятъ предъ бащината имъ кѣща.

Познаваше баба Тонка турцитѣ. Знаеше ги като пегтѣ си прѣста. Отъ години наредъ тѣ дебнѣха около кѣщата ѝ за такава плячка. Сега — тя сама имъ я бѣше дала.

Всѣки день тя пращаше малката си дѣщеря да ходи изъ града да научава, какво е станало съ комитатѣ. Детето излизаше отъ сутринята, скиташе по цѣлия градъ, не забравяше поржчката: да се навърта къмъ търновския пжтъ, а вечерь въ полу-гласъ разказваше на майка си.

Страхоти . . .

Довели шестима юнаци, опасани съ вериги, окървавени и измжчени, пребити отъ бой. И карали тѣхъ самитѣ да носятъ набучени на колове главитѣ на другаритѣ си. Развеждали момчетата изъ града, а тълпата ги плюела, ругаела и замѣрля съ развалени зеленчуци.

Докарали единъ вѣстаникъ съ счупени крака и го карали самъ да ходи. Той пълзѣлъ по земята и ревлѣлъ, та го чували презъ три махали. Като изгубвалъ свѣсть, поливали го съ вода да дой-

де на себе си, а после пакъ го биели да върви. Плачелъ, клетникътъ: молилъ да го убиятъ — смѣяли му се. Като стигнали къмъ конака, въстаникътъ намѣрилъ единъ камъкъ, събралъ всичкитѣ си сили, поизправилъ се, хвърлилъ и ударилъ юзбашията въ главата. Тогава го убиха. Намушкали го съ касатуритѣ и го оставили да лежи въ локва кръвъ на улицата предъ конака.

Страхотии . . .

Детето разказваше съ широки уплашени очи, едва подвижвайки напуканитѣ си отъ страхъ устнички, а баба Тонка слушаше. Когато чуваше за отръзанитѣ глави, тя изпигателно поглеждаше дъщеря си и питаше:

— Не позна ли нѣкоя глава, а? Да си видѣла главата на баща си Петра, я на баща си Ангела, а?

— Не, не! — отговаряше детето изтрѣпнало.

Тогава баба Тонка зашепваше молитва. Нѣкаква страшна дива молитва, отъ която коситѣ побѣляватъ, една молитва, която прилича на проклятие, но която въ турско време е наистина молба за милостъ:

— Моля ти се, Богородице Дево, да не хващатъ децата ми живи. Да ги убиятъ въ Балкана, тамъ да останатъ на соколитѣ и вълцитѣ — само живи да не паднатъ въ ржцетѣ на звѣроветѣ. Смили се, Майко Богородице!

Вънъ лѣтната вечеръ се спускаше неусѣтно тихо — сивосиня и мека, като крило на горска гургулица. Лекъ влаженъ вѣтеръ подухваше отъ Дунава, шумѣше въ храститѣ край брѣга, подсвиркваше нехайно въ листата на дърветата.

Баба Тонка слагаше дъщеря си въ леглото, прикръстяше я скришомъ и пакъ сѣдаше до прозореца.

Тя всѣка вечеръ получаваше вестъ отъ синоветѣ си. Сами турцитѣ ѝ я носѣха. Пращаха ѝ хаберь по четири заптиета. Заптиетата идваха, озъртаха се, плахо се приближаваха до четиритѣ врати на двора ѝ, сгушваха се въ тъмното и чакаха.

По тѣхъ старицата разбираше, че синоветѣ ѝ сж живи, Щомъ турцитѣ вардятъ предъ кжщата ѝ, значи чакатъ, че нѣкой отъ дели-Тонкинитѣ синове ще се върне при майка си и направо ще падне въ капана.

Но заедно съ заптиетата вардѣше баба Тонка. Тя заспиваше на одъра сѣднала, свита, като ранена, съ чело, подпрено на прозореца. Спѣше будна и чакаше.

*

Нѣкой силно удря вратата. Сякашъ блѣска съ кракъ. Баба Тонка скача. Тя е готова и за най-страшното. Бързо поглежда иконостасе, каточели иска да припомни на света Богородица молитвитѣ си, и високо пита:

— Кой чука?

— Табуръ агасж Али-ефенди! Отвори!

— Сегичка! — отвърща баба Тонка и тихо поржчва на дъщеря си!

— Да седишъ тука и да не си шукнала!

Тя отваря вратата, усмихва се любезно на турския чиновникъ и кани:

— Заповѣдай, Али-ага, за гости като тебе кжщата ми винаги е отворена. Влѣзъ тука.

Тя го повежда къмъ гостната стая.

— Кога сколаса да се облѣчешъ? — пита Али ефенди и подозрително я изнича.

Баба Тонка оставя лампата на масата и се размива. Тя гледа турчина право въ очитѣ и се смѣе съ такава искреностъ, че и той започва да се усмихва.

— Не съмъ се събличала, Али ефенди. Ей тъй съмъ легнала. Кога, ще речешъ? Не помня. Днесъ претакахъ една ракия — огънь. Поопитахъ малко, че още малко, че още малко — попрехвърлила съмъ. Пъкъ и години! Не мога вече да нося! Та ще те моля, не ми забелязвай приказкитѣ.

Али-ефенди съчувствено поздига рамене.

— Азъ ида при тебе по друга работа, бабо, — започва той, но старицата го прекъсва:

— По каквато работа да идешъ, най-напредъ ще изядешъ едно сладко отъ гюль, ще пийнешъ една ракия, ще ти сваря едно кафенце и сетне — гледай си работата.

Баба Тонка не чува протеста, а хлопва вратата и изкача вънъ да готви гощавка за господаря.

Тя сипва сладко и ржката ѝ не трепери, налива ракия и не прелива чашката, вари кафе и не го изкипява.

Чудна жена! Трижди чудна майка!

Само устнитѣ ѝ приповтарягъ страшната молитва.

— Казвай сега, Али-ага. Харесва ли ти ракията? Ще ти налѣя още! И у васъ ще пратя едно шише — за ханъмата. Тя е хубава ракия за цѣръ. Пийни на здраве.

Табуръ-агасж е малко обърканъ. Каква добра жена, мисли си той, а какво приказватъ за нея. Ехъ, лоши хора има по свѣта.

Той замълчава минута, а сетне внезапно пита:

— Бабо, колко сина имашъ?

— Петима, — отвърща тя и змийски зжбъ гризва сърдцето ѝ. — Защо питашъ, Али-ага? Да не сж направили нѣкоя беда?

Турчинътъ не отговаря, а продължава въпроситѣ си:

— Кжде сж сега синоветѣ ти, бабо?

— При баща си въ Исакча, — отвърща спокойно баба Тонка, каточели дълго време е учила този урокъ.

— И петимата ли сж тамъ?

— Не, четиримата. Петиятъ—Ангелъ, има тука дюкянь, пѣкъ отиде преди седмица на панаира въ Джумая. Още не се е върналъ.

— Излъгалъ те е той, бабо, излъгалъ те е!

Али-ефенди е развълнуванъ. Сякашъ го е страхъ да съобщи на майката голѣмото престѣпление на сина ѝ. Той се суети и съ мжка ѝ довърява:

— Излъгалъ те е! Не е отишълъ на панаира въ Джумая, а на Балкана съ хайдуги! Хванали го и сега е въ Търново, въ зандана.

— Божке! . . . — изпищява баба Тонка и зачупва прѣсти. — За туй ли съмъ го раждала и хранила, Боже. Да ме зачерни! . . . Камъкъ да бѣхъ родила.

— Ехъ, станалото станало! — утешава я Али-ефенди и става да си ходи. Той спира до вратата, обръща се къмъ отчаяната майка и прошепва:

— Заповѣдано ми е да претърся кжщата ти, ала не искамъ да сипвамъ на рана червенъ пиперъ. Остани си съсъ здраве, бабо!

Тя го изпраща съ лампата до вратата, разбита, съкрушена и тжжна. И тогава вижда, че дворътъ е пълненъ съ заптиета.

После се връща въ кжщи, разбужда дъщеря си и съ равенъ, спокоенъ гласъ ѝ заповѣдва:

— Сийке, батя ти Ангела го хванали живъ. Ще гледашъ когато го доведатъ и ще ми кажешъ. Гледай той да не те види.

Баба Тонка поглежда съ упрѣкъ иконата, духва лампата и сѣда пакъ до прозореца.

Тамъ си и осъмва.

*

— Мале, бати Ангелъ го доведоха!

Детето се втурва въ стаята запъхтѣно, бледо, изплашено. Вѣгърътъ не е успѣлъ съвсемъ да изсуши сълзитѣ отъ странитѣ му. То едва има сили да влѣзе въ стаята и да седне на одъра.

— Доведоха го. Него и още четворица. Обвързани въ вериги, изпокжсани, окървавени. Страхъ да те е да ги гледашъ.

Баба Тонка не трепва.

— Чакай! Говори полека. Кога ги доведоха?

— Ей сегичка. Отъ конака до тука сѣ съмъ тичала.

— Бати ти видѣ ли те?

— Не! Азъ се криехъ задъ другитѣ хора. Много хора имаше. И музика.

— Биеха ли ги? — пита баба Тонка и въ гласа ѝ първенъ личи безпокойство.

— Не! Заптиетата не даваха никой да се доближи до тѣхъ.

— Слава Богу! Да го обесятъ, но да не го мжчатъ.

— Какво?

Детето повдига очи и толкова ужасъ се чете въ тѣхъ, че майката наистина се сепва.

— Нищо! Нищо! Хапни си и почини!

Привечеръ е. Слънцето се е навело низко надъ Дунава. Иска му се преди да си отиде още веднажъ да измие лжчитѣ си въ рѣката. Цѣль день е грѣло то надъ окървавената робска земя и само отъ гледане се е окървавило.

Презъ западното прозорче влиза тая тежка червена свѣтлина и окъпва цѣлата стая съ огънь. Огъня играе и по лицето на баба Тонка.

Чудно е това лице. Сякашъ е издѣлано отъ камъкъ: нито една бръчка, нито една черта, нито едно движение. То не трепва дори, когато старичката чува думитѣ на съседкитѣ си, спрѣли на разговоръ нарочно предъ прозореца ѝ, за да я измъчватъ.

— Тонкиния синъ го довели ей-сега нѣ. Нашъ Георги билъ тамъ и видѣлъ всичко.

— За какво ли сж го довели? . .

— Ехъ, за какво — да зарадватъ майка му. . .

— Ще го убесятъ тука ей-на онзи салкъмъ. Да го гледа, та да му се радва. Нали тя го е учила на комитаджийство!

— Пада ѝ се!

— Мари, то нея ѝ се пада заедно съ него да я убесятъ.

Баба Тонка не се сърди. Тя и не чака други думи отъ своитѣ съседки. Такива сж хората. Когати се жертвувашъ зарадъ тѣхъ — тѣ те замѣрятъ съ камъни. Нали тѣй сж убили и Света Петка и Свети Стефанъ? Нали народа разпъна и Исуса?

Баба Тонка нѣма знанието да отвори прозореца, и да имъ каже, че и Божата майка е гле-

дала какъ народа разпъва чадото ѝ, но има съзнание, че ролитѣ сж сжщигѣ.

Това съзнание подържа духа ѝ, то ѝ дава сили да се чувствува горда и когато я хулятъ.

Край кжщата ѝ се извървява махалата. Никой не хлопва портата ѝ да сподѣли съ нея грозната вестъ, да ѝ каже топла дума. Хората спиратъ до стобора, хвърлятъ крадишкомъ погледъ въ двора и оглеждатъ салкъмитѣ: искатъ предварително да разбератъ на кой клонъ ще бжде метнато вжжето за бесилката.

Лъжатъ мждрецитѣ, като разправятъ, че човѣкъ е милостивъ къмъ страдащитѣ. Нѣма милостиви! Напротивъ: падналъ ли си ще те натискатъ да не станешъ. Може би нѣкой ще изкриви уста и ще каже: ехъ, горкиятъ! Туй е лицемѣрие! Изкривената уста е искала да рече: де да видимъ до кога ще издържа мжжитѣ! Ухъ, черно любопитство! Робско любопитство!

А деньтъ си отива. Кръвта на залъза се сирва и става черна. Идва нощъ. Колко по-добра е нощта: тя забира злитѣ езици Само защо е тъй кратка лѣтната нощъ?

Баба Тонка запалва кандилото и се прекръства.

— Мале, защо палишъ кандилото?

— Спи, спи! . .

Защо го пали? За сина си! Щомъ сж довели само Ангела, — значи Пегъръ е убитъ. И за да не изплаши дъщеря си, тя дори не смѣе гласно да се помоли за душата му:

— Господи, прости и упокой!

*

Баба Тонка смѣло спира до заптието, което варди вратата на затвора, подава му една сребърна пара и моли:

— Заведи ме, синко, при Хафъзъ-ага, тъмничаря.

Заптието любопитно я разглежда:

— Защо ти е Хафъзъ-ага?

— Ей тъй. Сънувахъ го снощи, че яха червенъ конь, та искамъ да го видя.

Заптието разглежда ту нея, ту сребърната парá.

— Върви съ мене.

Тѣ тръгватъ по разкривенитѣ мръсни стълби на затвора.

— Ей го Хафъзъ-ага, — сочи заптието. — Разкажи му съня си.

И прихва да се смѣе.

Хафъзъ ага се обръща. Той е грозенъ татаринъ съ кръвясали подпухнали очи, съ широкъ носъ, посиняль отъ пиянство.

— Какво искашъ?

— Голѣма молба имамъ, Хафъзъ-ага, но нѣма да ти я кажа, до като не те почерпя, както му е реда.

Шишето съ ракията е въ ржкава й.

— Е?

— Пустни ме да видя комититѣ.

— Комититѣ ли? — кръсва тъмничарьтъ и юмруцитѣ му се свиватъ. — Ами не искашъ ли да те затворя при тѣхъ?

Баба Тонка е подготвена. Тя пакъ подава шишето и спокойно продължава:

— Азъ искамъ да ги видя, за да имъ кажа нѣколко думи, та да си прехаятъ езицитѣ.

— Какви сж тия думи?

— Ще ги чуешъ, Хафъзъ-ага.

Турчинътъ се колебае. Какво има, че пузналъ една жена при комититѣ? Нищо! И той ще бжде тамъ. Може да научи нѣкоя тайна.

По влажнитѣ каменни стѣпала тѣ слизатъ къмъ затвора. Голѣмиятъ ключъ щраква въ ключалката, вратата съ скрибуцане се отваря.

— Ето ги тия разбойници!

Баба Тонка примижава, за да свикне съ тъмнината и едва тогава вижда на пода, върху купъ мокра воняща слама да лежатъ оковани въ вериги десетина мъже.

— Тия ли сж комититѣ, — запитва баба Тонка съ злобна подигравка. — Я станете, бре, станете да ви видя какви сте бабайти. Ами кой щѣше да ви бжде султана, като изгоните турцитѣ? Кой щѣше да бжде вали-паша? Ей го и моя хубостникъ.

Тя се навежда надъ единъ отъ затворницитѣ, раздрѣнква веригитѣ му и виква:

— Пиянъ ли бѣше, бре, като се помъкна по ума на тия хаймани, или се тъкмѣше да ставашъ паша?! Разбойникъ н'единъ! Камъкъ да бѣхъ родила на мѣсто тебе, черенъ камъкъ да бѣхъ родила, по-щѣше да ме радва, пипереницата си бихъ натискала съ него! Синъ!

Хафъзъ-ага е доволенъ:

— Машала, бабо.

— Не разбрахте ли, бре разбойници, — продължава баба Тонка и гласътъ ѝ става се поостъръ и сърдитъ, — не разбрахте ли, че на бълга-

рина отъ Бога му е опредѣлено да робува на агитъ?

И после съ сжщия гласъ, като че ли проклина и заплашва, казва на български.

— Не бойте се, момчета. Господъ си има грижата за васъ. Утре ще ви донеса храна и чисти дрехи да се облечете.

Едно необикновено възклицание се изтръгва изъ гърдитъ на затворниците. Едно страшно възклицание, изразяващо и изненада и страхъ. Тъ се страхуватъ вече не за себе си, а за баба Тонка.

А тя се обръща и тръгва нагоре къмъ слънчевия день и чистия въздухъ. Задъ нея ключалката на вратата щраква, но тя смогва да чуе последнитъ думи на сина си:

— Майко, майко, свята майко.

Вънъ грѣе слънце, вѣтърътъ носи хладъ отъ Дунава, градътъ шуми, като кошеръ, животътъ си тече.

Тъмничарътъ изпраща баба Тонка до вратата:

— Пакъ идвай, бабо! Идвай всѣки день да ги учишъ на умъ и разумъ.

— Ща, Хафъзъ-ага, ща!

Отъ горния край на града, отъ къмъ търновския пжтъ се чуватъ звукитъ на военна музика.

Баба Тонка отива къмъ конака и спира единъ минувачъ.

— Сине, комити ли водятъ пакъ?

— Комити, бабо. Башъ комитата: Караджата.

Старицата се спира до конака. И тя иска да види голѣмия възстаникъ.

Шедствието се задава. То разте, като снѣжна топка. Отъ всички улици се стичатъ любопитни.

И въ тая пѣстра тѣлпа, сякашъ мѣлнии нажсани на парчета — блестятъ огрѣнитѣ отъ слънцето ножове на заптиетата. Предъ всички върви военната музика, следъ нея идатъ заптиета на коне, сетне една бричка. Конетѣ на бричката сж потънали въ пѣна и прахъ. Личи си че идатъ отъ далеченъ пѣтъ.

Въвъ бричката седатъ Караджата и единъ юзбашия. Караджата не е въ вериги. Той е раненъ на много мѣста и затова не е окованъ. Турцитѣ умѣятъ да уважаватъ прстивницитѣ си, когато сж герои.

Страшниятъ хайдутинъ е спокоенъ, макаръ че върху него сж спрѣни стотици очи. Само е малко бледъ и сигурно много страда отъ ранитѣ си.

Юзбашията се изправя и дава знакъ на две заптиета. Тѣ отиватъ до бричката, едното заптие помага на Караджата да слезе, а другото се навежда, за да го възседне комитата.

И въ този мигъ на натегнатостъ и глуха тишина еква единъ дързъкъ гласъ пѣленъ съ подигравка и ненавистъ:

— Дръжъ се, Стефане! Добре си щомъ яхна агалларитѣ!

Гласътъ на баба Тонка се забива, като гвоздей въ тѣлпата. Лицето на Караджата сгърчено отъ болки, се прояснява въ хубава усмивка.

Баба Тонка се откъсва отъ любопитнитѣ запачи и трѣгва къмъ дома си.

И тъкмо на време.

Защото задъ бричката заптиетата повдигатъ на щиковетѣ си две отсѣчени глави. Едната глава е на нейния синъ — Петъръ.

ПРОТЕСТЪ

— Въ сайвана на кьоръ Тони гърцитъ си направили черква. Имаме си, божемъ, царски ферманъ, а валията мига и повдига рамене.

Единъ високъ момъкъ, облѣченъ а-ла-франга по последната мода, мѣри на длъжъ и на ширъ гостната стая на бабината Тонкина кжща. Синътъ на баба Тонка — Никола — е опрѣлъ чело на прозореца, гледа плувналитъ по Дунава ледени блокове и свирка съ уста, дъщеря ѝ Петрана шие нѣщо въ кжта, баба Тонка гласи огъня въ печката и се усмихва.

— Въ сайвана на кьоръ Тони ли? — обръща се тя къмъ госта си. — Добре е тогава, добре е!

— Какво ти добро, бабо Тонке! Тука, срѣдъ Вароша, дето нѣма нито единъ гръкъ, тѣ ще правятъ гръцка черква.

— Не бре майка! Казвамъ, че тъкмо кьоръ Тоневия сайванъ е мѣсто, като за тѣхъ. До сега тамъ реवेशе на дѣдо Тони магарето, сега ще пѣе гръцки попъ. Сѣ едно.

— Ехъ и ти!

Момъкътъ е сърдитъ не на шега. Малко ли сж търпѣли робитѣ отъ гръцки попове и владици, та и сега да търпятъ, когато иматъ царски ферманъ?

— Че оплачете се на валията, бре! — виква баба Тонка и изглежда строго момъка. — Какво си седналъ на мене да се оплаквашъ? Има си владика, има си валия — вървете при тѣхъ!

Това ще рече да сипвашъ масло въ огъня.

— Владиката е въ Тулча. Канилъ го Стефанаки бей да служи за Св. Василий, а валията е грѣкъ потурнякъ.

— Ами рускиятъ консулъ? — хитро подмята баба Тонка и бързо си намира работа въ другата стая.

Момъкътъ спира досадната си разходка и се замисля:

— Никола, майка ти е права. Рускиятъ консулъ може много да помогне. Хайде да вървимъ.

— Чакай! — синътъ на баба Тонка прекосява бързо стаята и излиза вънъ на двора. Той се бови минута-две, после чуква отъ вънъ и махва съ ржка:

— Хайде!

Гостътъ излиза и слисанъ спира на прага: дворътъ е пълненъ съ млади мъже.

— Я, и Димитъръ билъ тука! Ура, Митьо, славно ще бжде.

— Вие сте я наредили вече, — муси се Димитъръ, — а азъ се тюхамъ и вайкамъ! Не ви е срамъ!

— Не дрънкай, не дрънкай!

Сивиятъ день е преполовенъ. Мъглата надъ Дунава се сгъстява, скоро ще покрие цѣлия градъ. Наближава вечерня — сега му е времето.

Младежитѣ шушукатъ. Раздѣлятъ се на групички, пакъ се събиратъ: жужътъ като разсърденъ кошерь. Единъ гласъ се издига надъ другитѣ!

— Каквото и да стане, нѣма да споменавате името на Драганъ Цанковъ. Не бива да му се чува името, за да може после да ни отправя предъ валията.

— Разбрано! Ами кой ще викне, че го биятъ?

— Ангелъ, Ангелъ Недковъ!

— Азъ ли? — проочава дълбокъ гърлестъ басъ. — Да прощавате, ама такава глупостъ не мога да кажа. Кой ще ме бие мене? И кой ще повърва, че сж ме били?

Наистина, той стърчи цѣла глава надъ другитѣ, гърдитѣ му сж като на две годишно юнче, а съ единъ юмрукъ би могълъ да свали половинъ дузина заптиета.

Младежитѣ прихвватъ.

— Да викне който ще. Единъ като се обади — сетне е лесно!

— Да вървимъ!

Групата се раздѣли на две. Едната частъ се запжтва къмъ сайвана на кьоръ Тони, а другата отива да бие камбанитѣ на Св. Троице.

— Камбанитѣ!

Страшни сж тия бронзови звѣрове, когато се ядосатъ: тѣ се блъскаатъ по всички посоки, извишатъ остро и призивно гласоветѣ си, пицятъ, реватъ и зоватъ всички земни и небесни сили, после се сливатъ въ единъ неспиренъ тътнежъ и вой и каратъ цѣлъ градъ да полудѣе.

— Русчукъ полудѣва.

Мжже, жени, деца — търчатъ на улицата. Портитѣ скърцатъ тежко, а после съ трѣсъкъ се затварятъ, капациитѣ на дюкянитѣ падатъ, като отсечени.

Тълпата прелива улицитѣ, притиска се, задушаватъ се и, като придошълъ порой потича къмъ църкватъ.

Тамъ предъ вратата на храма, стъпилъ съ колѣне на раменетѣ на двама свои акрани, Димитъръ Атанасовъ крещи:

— Русчуклии, гърцитѣ биятъ! Отвлѣкоха наши братя българи въ сайвана на кьоръ Тони и сега ги биятъ. Може би сж ги убили вече. На помощъ, русчуклии! . . .

Гласътъ му пищи, като най-малка камбана въ общия вой на камбанитѣ.

И лудата тълпа се излива къмъ Вароша. Само две думи се носятъ отъ уста въ уста.

— Гърцитѣ биятъ.

Кога, кого, кжде — не е важно! Гърцитѣ биятъ, позволяватъ си да биятъ сега, когато въ града има български владика и, когато царски ферманъ дава на раята свободна черква. На тълпата това ѝ стига.

А въ сайвана, кждето гърцитѣ сж си направили черква, работата е друга.

Едва богомолцитѣ сж се наредили около пангаря, едва грѣцкия попъ отъ Гюргево е разтворилъ молитвеника, вратата се отваря и десетина момци, запалили дълги чибуци се вмъкватъ вжтре.

Единъ запитва високо:

— Кжде е на кьоръ Тони магарето?

— Не го ли чувашъ, какъ реве? Само че много му трепери гласецътъ. Навѣрно патриката малко сѣно му дава.

— Хайде мълчете, мълчете да чуемъ отъ сой ли е; нали ще го купуваме!

Тѣ мълкватъ, но повдигатъ предизвикателно чебуцитѣ и важно започватъ да покашлятъ.

И ето че дочуватъ рева на камбанитѣ. Тогаванѣкой диво изпищява:

— Оле-ле — убиха ме!

— Убиха ме, майчице! — заревава втори.

Сетне трети, четвърти, пети. . .

Нѣкакви нечовѣшки писъци изпълнятъ злополучния сайванъ, разнасятъ се и вѣнъ, сливатъ се съ воя на камбанитѣ и шума на тичащата тѣлпѣ, и изпълнятъ цѣлия градъ съ непонятенъ ужасъ.

Гърцитѣ сж подготвени. Спусъцитѣ на нѣколко пицова изчаткватъ. И става нѣщо страшно: преди да се чуе вистрелъ гърци и българи се сблъскватъ, смѣсватъ се, търкалятъ се по пода, навсѣкжде ехтятъ проклятия.

— Сайвана се събаря, — виква нѣкой и съвика си надхвѣрля шума.

Боя се пренася на улицата.

А следъ мигъ отъ гръцката черква не остава следа.

— Заптиега!

Единъ табуръ войници огражда тѣлпата. Води ги майоръ. Той оглежда насъбралитѣ се и заповѣдва:

— Разпръснете се!

Тѣлпата не го чува.

— Разпръснете се! — поетаря офицерътъ и вади сабята си. — Ще заповѣдамъ да ви изколятъ. Чувате ли?

— Заповѣдай да заколятъ гърцитѣ.

Предъ офицера застава Димитъръ Атанасовъ, ржкомаха отчаяно и крещи:

— Да заколятъ гърцитѣ! Тѣ не зачитатъ царския ферманъ! Тѣ биятъ българитѣ!

— Махни се отпреде ми, куче, — изсъсква турчинътъ. — Махни се! Ще те съсеча!

— Кого ще сечешъ проклетнико?! — виква нѣкой задъ него и преди офицерътъ да се обърне, единъ силенъ шамаръ събаря феса му въ калъта.

Ангелъ Недковъ ударилъ шамаръ на майора, на страшния бинбашия! Нечувано! Робътъ повдигналъ ржка срещу господаря си! И тая ржка не изсъхва, не остава въ въздуха. Богъ не пречупва ржвата, която се бори за правда.

Тълпата се олюлява. Ангелъ потъва, като капка въ нея и изчезва. Попива го човѣшкиятъ потокъ.

Запrietатa сж бѣсни. Нѣколко пушки изпрашяватъ, писъкъ раздира небосвода и сетне настава зловеща тишина. Раненитѣ откарватъ въ съседнитѣ кѣщи безшумно, наранителитѣ продухватъ цевитѣ на пушкитѣ си, а тълпата чака: или още по-лошо, или спокойствие.

Единъ файтонъ препуска стремглаво. Файтонджията едва задържа конетѣ предъ навалицата. Въ файтона сж валията Расимъ-паша и рускиятъ консулъ.

Пашата се изправя въ файтона, разглежда внимателно съборения сайванъ, разглежда занѣмѣлата тълпа и маха съ ржка на офицера:

— Приберете войницитѣ и си вървете!

После като забелѣзва калния му и смачканъ фесъ язвително добавя:

— На турскитѣ офицери фесоветѣ трѣбва да падатъ заедно съ главитѣ имъ!

*

Войската си стива.

Тълпата е доволна. Протестътъ е разбранъ и оцененъ.

Въ кѣщата на баба Тонка е приютенъ единъ раненъ: Димитъръ Атанасовъ. Турскиятъ куршумъ е разцепилъ дѣсната му вежда.

— Слава Богу, — говори баба Тонка, — лека работа, за недѣля ще премине.

Тя превързва раната и говори съ нѣкакъв чуждъ далеченъ гласъ:

— Митьо, Митьо! И ти ще умрешъ юнашки на Балкана. И на тебъ ти е тѣсна русчукската чершия.

И сякашъ предвижда геройската смъртъ на Димитъръ Атанасовъ Русчуклийчето.

Пророчица.

Презъ времето тя вижда момъка застаналъ на чуката надъ Дрѣновския манастиръ да вѣе четнишкото знаме, а сетне да пада прострелянъ. И знамето на тежки дипли да покрива снагата му, като коприненъ саванъ, като скъпа божегробска плащеница.

КОМИТИ

Отъ две години една нова дума се носеше изъ обширната отоманска империя. Епохитѣ създаватъ нови хора. Новитѣ хора си измислятъ свой езикъ. Новитѣ хора отъ робска България, тия хора, които правѣха бунтове и съ високо издигнати чела заставаха подъ бесилкитѣ, бѣха измислили само една дума: комита. Тя имъ обясняваше всичко. Тя имъ разкриваше новъ хоризонтъ, сочеше имъ нови пѣтища въ живота, учеше ги, че смъртта е страшна само за богатитѣ сребролюбци и грѣшницитѣ, убеждаваше ги, че отъ височината на бесилката по-ясно се вижда свободата и правдата.

Комита.

Турската власть научи тази дума, почти веднага следъ измислянето ѝ, но дълго време не можѣ да проумѣ нейната страшна сила и значимостъ. Тя се силѣше да хване „този“ или „тази“ комита, търсѣше нѣкакъвъ човѣкъ съ таково име, нѣкакъвъ особенъ бабаитинъ, като Канатлъж Филипъ Тотю войвода, или Кючюкъ Стефанъ Караджата, нѣкакъвъ смахнатъ хайдутинъ, който не събира чета да се бие по Балкана, ами тихичко, мълчишката се явява тукъ и тамъ да изтрепва най-вѣрнитѣ хора на падишаха.

Сетне изведнѣжъ стана ясно, че комитата не е единъ човѣкъ, защото се явяваше и въ Ловечъ, и въ Хасково, и въ Орхание, и въ Русчукъ. Въ

единъ день поразяваше на четири мѣста. И поразяваше винаги сполучливо.

Тогава за властѣта стана ясно, че всички, или почти всички гяури сж комити.

Така разправяша Расимъ паша, валията на Туна-вилаята, замѣстникътъ на великия Митхадъ, на своитѣ приятели въ „Исляхъ-хане“.

— Маята имъ е московска, затова всички сж хайдутѣ. Падишахътъ имъ дава права, дава имъ свободи, пази ги, закриля ги, войници отъ тѣхъ не взема, по-добре живѣятъ отъ турското население, а хайдутуватъ. Сега се прекръстили, станали комити. Всички българи сж комити!

Той изгледа събседаицитѣ си и бързо се поправи:

— Почти всички българи!

Защото около масага, между турскигѣ офицери и висши чиновници седѣше и българинътъ Иванчо-ефенди.

Расимъ-паша бѣше поразително правъ. Отъ всички българи въ Русчукъ, сякашъ само Иванчо-ефенди не бѣше комита.

*

На 4 мартъ 1872 година, рано сугринята двама работници отиваха къмъ тракцията. Предугриниятъ здрачъ бѣше по-тъменъ отъ звездната пролѣтна нощъ. Предъ кжщата на Иванчо ефенди единиятъ работникъ се спъна въ нѣщо и падна. Ржката му се плъзна въ нѣкаква топла лепкава течностъ.

— Човѣкъ!

Той бързо се изправи, погледна ржката си, видѣ му се черна и задавено прошепна:

— Убитъ!

Двамата работници се наведоха надъ трупа, вираха се въ тъмнината, мъчеха се да различатъ лицето му — не можаха.

— Да повикаме ли заптиетата? — запита единиятъ.

— Глупакъ! Малко ти сж другитѣ грижи, та викай заптиетата. После десетъ години не ще можешъ да се справишъ. Я по-скоро да се измита-ме отъ тука!

Тѣ бързишката се опжтиха надолу по улицата.

А отъ пустия дворъ, тъкмо срещу кжщата на Иванчо-ефенди изкочи една сѣнка, за мигъ се наведе надъ трупа, измърмори нѣкакво проклятие и викна съ всички сили:

— Помощъ! Помощъ! Убиха човѣкъ! Човѣкъ загина!

Той започна да вика, защото чу стжпки отъ долния край на улицата и искаше да си пригответи пжтъ за отстжпление.

Стжпкитѣ се ускориха. Две заптиета тичешката пристигнаха.

— Кой викаше!

— Азъ, азъ агалларъ. Тогова човѣка убиха! Двама бѣха убийцитѣ. Идвахъ отъ горе и видѣхъ. Застреляха сиромаха и побѣгнаха.

— Ония двамата ще сж! — викна едното за-птие. — Ще ги догоня, а ти намѣри фенеръ.

Турцитѣ се раздѣлиха. Нѣколко прозорци се отвориха шумно и презъ тѣхъ надничаха сѣнливи изплашени лица.

Мжжътъ, който викаше за помощъ, оправил сетрето си, завъртѣ безгрижно трѣстиковото си ба-стунче и бързо трѣгна къмъ Дунава. Въ джоба на панталона му имаше револверъ, отъ който бѣ из-

стрелянъ единъ патронъ. Революерътъ още миришеше на барутъ.

Турцитъ се сѣтиха за този важенъ свидетелъ, тъкмо когато той се промъкваше презъ една отъ четиритъ врати на бабината Тонкина кжца.

Баба Тонка сигурно го чакаше, защото преди гостътъ ѝ да похлопа, тя му отвори.

— Е?

— Свършихъ го! — весело отговори гостътъ — Кжде е „младокътъ“?

— Долу.

— Защо е долу?

— Всѣкакви хора се навъртатъ наоколо. Слѣзъ долу при него.

Баба Тонка повдигна чергата на пода, отмѣсти единъ капакъ и посочи:

— Слѣзъ!

Долу въ тайната стая свѣтѣше лампа. Единъ младъ човѣкъ, съ гжста черна брада и голѣми, добри кафяви очи, пишеше нѣщо приведенъ надъ масата.

Той посрещна новодошлия съ ласкава усмивка.

— Чухъ всичко. Отъ тука всичко се чува, но пакъ разправе.

— Свършихъ го, господинъ Кънчевъ. Изпълнихъ заповѣдта ви. Дочакахъ го предъ кжщата на предателя Иванчо-ефенди. Спрѣхъ го и го запитахъ: „Ти ли си Стоянъ Пенювъ?“ — „Азъ“. — „Билъ ли си словослагателъ въ печатницата на Любенъ Каравеловъ?“ — „Бѣхъ“. — „Ти ли сега предавашъ нашитъ хора на Иванчо-ефенди?“ — Замълча. Тогава го гръмнахъ. Гръмнахъ го отблизо, та вистрелътъ не се чу толкова силно. После му

сложихъ присждата на гърдитѣ, заблудихъ полицията и дойдохъ да ви кажа! . . .

— Дайте да ви стисна честната дѣсница, братко. Когато комитетътъ има десетъ хиляди такива дѣсници, Турция ще падне.

Тѣй вѣрваше въ дѣлото на революцията великиятъ Ангелъ Кѣнчевъ.

А кой бѣше човѣкътъ съ честната дѣсница? Никой! Единъ комита. Една малка бурмичка отъ голѣмата машина „бунтъ“. И никой не научи името му.

Когато излѣзе изъ кщцата на баба Тонка, той не носѣше сетре и тѣсни панталони, а протрити бозови шаечени дрехи. Вмѣсто тънко трѣстиково бастунче, въ ржцетѣ си носѣше каменарски чукъ.

Единъ познатъ го срещна и му разказа за убийството. На гърдитѣ на убития имало бележка:

„Споредъ устава на Българския Централенъ Таенъ Ревлюционенъ Комитетъ шпионитѣ се наказватъ съ смъртъ“.

Човѣкътъ съ честната дѣсница искрено се чудѣше и каза възторжено:

— Пипатъ тия хора, ей! Пипатъ! Не се шегуватъ!

*

Бележката, оставена на гърдитѣ на убития, избухна въ конака, като бомба. Расимъ-паша наказа секретаря на вилаета муавина Драганъ Цанковъ три пжти да му я чете и да я превежда дума по дума.

— Азъ казахъ, — викна Расимъ-паша. — Казахъ, че всички българи сж комити и, че падишахътъ е много добъръ, дето още ги търпи, та не заповѣда да ги изколятъ до единъ.

Валията имаше навикъ, когато е сърдитъ, да търка очитѣ си съ дланъ. Този навикъ бѣше спасение за муавина.

Когато четѣше комитетската присжда, Драганъ Цанковъ бѣше бледъ, ржката му треперѣше, нозетѣ не го държаха. Ако въ този моментъ валията би го погледналъ, сигурно щѣше да разбере, че секретарѣтъ му знае много повече за тази бележка и за авторитѣ ѝ, отколкото е позволено на единъ висшъ турски чиновникъ да знае и да не издигне бесилки.

Драганъ Цанковъ наистина знаеше много. Той ходѣше въ читалище „Зора“, разговаряше надълго съ младежитѣ, които се събираха тамъ и знаеше какъвъ вѣтъръ ги вѣе. Познаваше отлично слугата на читалището Никола Обретеновъ, и добре разбираше, защо този ученъ и уменъ момъкъ не е станалъ даскалъ, а слугуваше. Най-сетне Драганъ Цанковъ, знаеше, кой е живецътъ на бунтовната мисълъ въ града — и сега, когато тая мисълъ премина къмъ дѣло, когато въ една отъ най-оживенитѣ улици бѣше прострѣнъ единъ трупъ, заклеименъ като шпионинъ и осжденъ по устава на Българския Таенъ Революционенъ Комитетъ, той, секретарѣтъ на Туна-вилаетъ, треперѣше за този младъ човѣкъ, който ржководѣше комитетскитѣ дѣла и подписваше смъртнитѣ присжди на шпионитѣ.

Драганъ Цанковъ познаваше Ангелъ Кънчевъ още преди седемъ години. Ангелъ бѣше седемнайсетъ годишенъ момъкъ, току що завършилъ класното училище, подготвяше се да замине въ Чехия да учи земледѣлие — изпращаше го вилаетътъ по настояването на Митхадъ-паша. Тогава Ангелъ и

не мислѣше за бунтъ и революция. А следъ като се върна, запламтѣ, увлѣче се въ борбата, издигна се до върха ѝ, стана най-прѣкъ помощникъ на Левски — самъ горѣше, подпалваше и другитѣ.

Наистина неговата дейность бѣше скрита, властѣта не го подозираше, разхождаше се свободно изъ града, пиеше си кафето у Петалата, посещаваше редакцията на вестникъ „Дунавъ“ и весело разговаряше съ даскалитѣ отъ турското медресе.

Но следъ убийството работата ставаше друга.

Драганъ Цанковъ предвиждаше, че нишкитѣ на едно следствие могатъ да се увиятъ около шията на Ангелъ Кънчевъ и да оплетатъ примката на бесилката му.

Затова бледнѣеше и треперѣше.

Расимъ-паша търкаше очитѣ си и сумтѣше.

— Не! Нѣма честни хора въ този градъ! Нѣма върни хора!

Той стана, нервно, облѣче шинела си и излѣзе.

И кой знае по каква случайность, на вратата се сблъска съ Иванчо-ефенди.

Иванчо-ефенди познаваше добре Ангелъ Кънчевъ.

*

Ангелъ Кънчевъ слизаше по стрѣмната пж-течка на кея, къмъ пристанището. Предъ румънското пареходче имаше натрупани хора. Градинари заминаваха за Влашко. Удобно бѣше да се измъкне и той.

— Една бележка да отида до Гюргево, — каза Ангелъ Кънчевъ на чиновника отъ паспортното отдѣление. — Довечера се връщамъ.

Чиновникът дори не го погледна. Попълни
нѣкакво листче и му го пхна въ ржката.

— На добър часъ!

Ангелъ си проби пхтъ между навалищата.
Стжпи на мостчето и бѣше готовъ да си отдѣхне.
Една ржка падна на рамото му.

— Паспортътъ, ефенди!

Приставътъ Али-ефенди го гледаше усмих-
натъ, съ хитри пламъчета въ очигѣ.

— Ето, — подаде му той листчето. — Дове-
чера се връщамъ.

— Не това, не! Паспортътъ ми трѣбва.

— Чакай да видя кжде съмъ го сложилъ, —
каза Ангелъ Кънчевъ и започна да търси по джоб-
оветѣ си. Той искаше да спечели време. Щомъ
тръгнѣше параходътъ, лесно му бѣше да прескочи
моста и да изчезне.

— Може би си го забравилъ въ паспортното
отдѣление? — запита Али-ефенди и покани, —
ела да потърсимъ тамъ.

Какво би могълъ да направи? Нишкитѣ за-
почнаха да се сплитатъ.

Ангелъ Кънчевъ тръгна предъ пристава. Следъ
десетина крачки се обърна и видѣ това, което мо-
жеше да предполага: задъ него вървѣха десетина
запиеета съ пушки въ ржце.

Предателство!

Той бързо извади револвера си и стреля въ
запиеетата.

Турцитѣ се стжписаха за мигъ, после стиснаха
по-здраво пушкитѣ си и съ дребни крачки започ-
наха да го обграждатъ.

Комитата не искаше да ги убива. Той стреляше надъ главитѣ имъ, предизвикваше ги — тѣ да го убиятъ.

— Стреляйте, подлеци! Стреляйте! Убийте ме!

Защо да го убивать? Живиятъ комита струваше по-скжпо. Ловътъ имъ бѣше сигуренъ.

— Ехъ, вие, долни разбойници! Кучета!

Ангелъ Кънчевъ погледна синьото небе, погледна ранната зеленина на дърветата — единъ мигъ, но мигъ, въ който протичать вѣкове.

— Да живѣе България!

И захапа цевъта на револвера си.

По синевината премина черно облаче. Запръска дъждъ. Българското небе заплака за своя вѣренъ синъ.

БАБА ТОНКА

— Смахната жена! Вмѣсто да се почерни, да се затужи, като майка, тя прибира момчетиитѣ на града да ги пои и черпи.

— Че не стига туй, ами и гайда докарали да имъ свири.

— Не мирясва, пустата му жена. Стара баба, а пкъкъ вижъ я, на момитѣ пей дава. Мжккъ погребѣ, синъ погребѣ, други изпрати на заточение, трети кой-знай-къде се вѣтрѣе немилъ, недрагъ, останала е сама кукувица и пакъ...

Месецътъ гладкъ и червенъ, като препечена ръжена пита, се подава иззадъ баиритѣ. Сякашъ дѣдо Господъ се е скрилъ задъ Сръбчето и отъ тамъ го е търкулналъ по небето. Лекъ, хладенъ лъхъ безшумно пълзи по брѣга и милва листата на салкъмитѣ. Нѣколко жени сж насѣдали предъ една пжтна порта и одумватъ баба Тонка.

Каква имъ е работата на женитѣ предъ портитѣ? Да одумватъ.

Прозорцитѣ у бабини Тонкини свѣтватъ. Преди да се разгори фитилътъ на лампата, една чевръста ржка оправя пердетата.

Женитѣ предъ портитѣ ахватъ. Жегва ги нѣщо. Докривява имъ, че нѣма да могатъ да виждатъ какво става вжтре. А би било интересно; биха могли сетне цѣла седмица да си приказватъ!

Тѣ чуватъ пискливия звукъ на гайдата и още повече наедрява любопитството имъ. По-добре да си отиватъ И тѣй нощъта е вече дошла.

Всѣка се надига неохотно.

— Хайде, време е да се приберемъ. Смахната жена.

Баба Тонка нито слуша, какво приказватъ женитѣ за нея, нито би се зачудила. Хорскитѣ уста не сж торби да ги завържешъ.

Тя нарежда столове на гоститѣ си да сѣдатъ, подмига на единъ хубавецъ момъкъ и пита:

— Ангеле, гайдарьтъ да влѣзе ли? Я по-добре да остане вѣнъ въ прустчето, отъ тамъ да свири, че тука много ще пици.

Хубавецътъ се смѣе:

— Вѣнка, вѣнка да остане.

Баба Тонка търчи, като невѣста. Подава низко трикрако столче на гайдаря и тихичко му шепне:

— Седни тука, бе! Седни тука, че нали сж годежници, да могатъ да си чуятъ приказката.

— Годежници ли сж? — пита наивно гайдарьтъ.

— Годежници! — и баба Тонка таинствено му повѣрва:

— Ще годимъ Петранка!

— Да е честито!

— Да е!

Гайдарьтъ надува мѣха, пуска ручилото и лекичко подхваща стара пѣсенъ. Отпуска глава на едно рамо, примижава и свири. Плавни звуци се понасятъ, замиратъ, пакъ се усилватъ, преплитатъ се чудно, извиватъ се високо, току да се скжсатъ и после зачуруликуватъ весело и бързо, каточели

въ пруста сж се събрали хиляди врабчета и хвалять годеницата.

Нѣкой подсвирква отъ вѣнъ. Баба Тонка поглежда презъ отворената врата на пруста и нетърпеливо виква:

— Хайде, бре. Хората тебе ли ще чакать?

— Ей ме!

Синътъ ѝ Никола е засмѣнъ. Нали сестра си ще годявал! Не, не затова.

— Мале, гостъ вода!

Старицата поглежда презъ рамото му и сърдито свива устни.

— Отъ кжде го намѣри този върколакъ, — едва чуто казва тя.

— Мълчи, мале, ще видишь какъвъ човѣкъ е! Влизай, отче!

Върколакътъ е единъ едъръ, снаженъ свещеникъ, съ хубави сини очи, засмѣнъ като майско слънце, съ разрошена руса брада.

— Добъръ вечеръ, бабо. Да ти дава Господь още хиляда момчета, та сѣ на гости да ме водять.

Той бутва Никола настрана и влиза направо въ стаята при гоститѣ. Баба Тонка върви следъ него озадачена.

— Добъръ вечеръ, лъвове балкански! Де е Раковски да ви види, че после да му е леко да умре! Какво ме гледате изподъ вежди.

Гоститѣ наистина го заничать недружелюбно. Върколакътъ не се смущава, изпъчва гърди, усмихва се широко и заявява:

— Азъ съмъ отецъ Матей. Чорбаджиитѣ ми викатъ Матей Миткалото, защото съмъ миткалъ насамъ-натамъ. Будали! И Христосъ е миткалъ отъ село на село, ама не му викатъ Исусъ Миткалото.

— Миткалото ли? Тъй кажи, бре попе! Съвсемъ ме забърка.

Хубавецътъ Ангелъ здраво разтърсва дѣсницата на монаха.

— За тебе Левски ми е говорилъ часове.

— И на мѣне ми е говорилъ часове за тебе. Нали ти си Ангелъ Кънчевъ?

— Да!

— И тия хора сж все отъ нашитѣ.

Баба Тонка излиза на пруста. Ето е, че и този калугеръ е отъ манастира на дяконъ Левски. Повече не ѝ трѣбва да знае. Да си гледатъ момчетата работата.

— Свири, ба. Изсвири една старешка, да си спомня моитѣ времена, когато се годяхахъ.

Гайдарътъ отново надува. Домакинята сѣда до него и се заслушва. Иска ѝ се да знае дали се чува, какво говорятъ въ стаята.

— Хубава ти е пѣсенъта. На моя годежъ май че нея свирѣха. Навѣрно дѣдо ти е свирилъ.

Гайдарътъ се смѣе. Смѣе се и баба Тонка и ѝ е весело. Знае, че вжтре въ стаята сега петъ-шестъ юнашки глави мислятъ за свободата и кроятъ планове. Бомба ти готвятъ, султанъ Азисе, бомба и каква! Като избухне, цѣла Европа ще се разтърси. Ще оглушеешъ съ дветѣ уши, султанъ Азисе!

Баба Тонка не е мечтателка, но знае, предвижда.

— Твойто гърло не пресъхва бързо, но пакъ е добре да го наквасишъ. Който гайдаръ не пие вино, не му играятъ добре прѣститѣ. Карай си пѣсенъта, докато донеса виното.

Тя запалва свѣщъ и слиза въ избата.

Когато се връща, пламъкът на свещта се отразява въ пълния котелъ, искри и пламти.

— И за тебе и за гоститѣ.

Въ стаята шумятъ, препиратъ се, навремени избухватъ и после стреснати се споглеждатъ.

— Хей, момчета, не сте въ Букурещъ. Умната, че ви натупвамъ. Не гледайте, че съмъ стара.

Баба Тонка изглежда гоститѣ си засмѣна, оставя котела съ вино и понича да излѣзе.

— Бабо, я затвори вратата да те попитамъ нѣщо, — казва Ангелъ Кънчевъ.

Старицата подпира вратата съ гърбъ.

— Слушай, бабо. Отецъ Матей донесълъ единъ револверъ отъ новитѣ комитетски револвери и иска да посочи на нѣкои отъ момчетата, какъ да се целятъ. Ти какво ще кажешъ?

— Сега не може, — отсича баба Тонка.

— Не сега, утре да речемъ. Вънъ отъ града не може.

— Не може я! Де се е чуло попъ да води момчета изъ къра да ги учи на стрелба? Чакай да помисля. . .

Баба Тонка отпуска глава. Мжчи се да намѣри мѣсто, кждето нѣма да се чува вистрелъ и нѣма да се усѣти дъхътъ на барута. Гоститѣ я гледатъ съ надежда и вѣра — защото тя всичко може и всичко знае. Гайдата отвънъ замлъква. Несправедливо е гайдарътъ да свири, а да нѣма кой да го слуша. Но сега не имъ е до това. Трѣбва да се чува вънка гайда и толкова.

Домакинята открехва вратата и виква презъ пролуката:

— Свири, бре момче, свири нѣкоя весела.

Ручилото отново забръмчава.

Баба Тонка пакъ подпирá вратата и се обръща къмъ Ангела:

— Намислихъ вече. Отчето ще спи у насъ, а момчетата, които ще се учатъ на стрелба, да идватъ утре тука.

— Кжде ще стрелятъ?

— Ще имъ кажа. Па и вие, ако сте си свършили работата, плащайте на гайдаря и си ходете!

Луната вече не е ръжена пита. Много пжтъ извървѣ, смали се и сега е сребърна меджидийка, закована за кадемъ срѣдъ небото: Лжчитѣ ѝ блесятъ, като сребърни люспи върху вълнитѣ на Дунава. И е тихо.

Баба Тонка изпровожда гоститѣ си.

Ангелъ Къичевъ остава последенъ. Той се спира въ сѣнката на вратата и пита:

— Ще мине ли тази вечеръ лодката?

— Ще мине.

— Ти ще слѣзешъ ли долу?

— Ще слѣза, ами! Ако не слѣза, кой ще посрещне момчетата?

Ангелъ ѝ подава едно пакетче.

— Дай имъ това да го препратятъ на Каравеловъ. Ами какво каза на гайдаря?

— Казахъ му, че годимъ Петранка.

— Чудна жена си, бабо Тонке! Той не запиталъ ли кжде е годеницата?

— Не му е работа да пита. Хайде върви си съ здраве!

Нѣкакво палаво ангелче е разковало гвоздейчето на луната, тя се заклаща и бързо почва да пада къмъ Дунава!

Баба Тонка измѣрва пжтя ѝ съ очи.

— Още малко. Щомъ се скрие задъ салкъмитѣ — време е!

Тя се връща въ кѣщи, постила легло за отецъ Матей, пошетва, прибира туй-онуй и трѣгва.

Хладниятъ лѣхъ покрай рѣката е станалъ вѣтъръ — волень и разигранъ, като младежко сърдце. Той свири въ клонетѣ на дърветата нѣкаква страшна пѣсенъ. Горе, високо надъ брѣга на самия хребетъ на чуката крещи кукумявка. Тя се е сгушила въ развалинитѣ на стара джамия, като нѣкакъвъ зълъ духъ.

— За главата си да замяукашъ! — прокълнава баба Тонка.

Тя отваря тихо вратата, взира се въ съседния дворъ, преминава калдаръмената пѣтека на прѣсти и излиза на пѣтя.

Вънъ я посрѣща свистенето на вѣтъра и страшниятъ викъ на кукумявката. Баба Тонка се услушва: — нѣма никого! притаява се въ низкия храсталакъ и поглежда къмъ прозорчето на кѣщата си.

— Не се вижда, — прошепва сама на себе си тя и се връща.

Връща се въ кѣщи, защото прозорчето е тъмно. Пердето се е спустнало така, че закрива трепетния пламъкъ на кандилото. А това кандило трѣбва да свѣти ярко, като звезда, да огрѣе цѣлия Дунавъ, като Божие око да блесне въ Влашко и да каже на комитетскитѣ хора, че тукъ, въ робската земя, ги чакать.

Баба Тонка излиза пакъ на пѣтя. Пакъ се сгушва въ храста. Сега прозорчето свѣти: мека, червена свѣтлина, като свѣтулка.

— Добре е, казва старицата и предпазливо поема къмъ рѣката. Тя трѣбва да мине край развалинитѣ на старата джамия, край запусѣлото гробище съ високи бѣли камъни, край самото гнѣздо на кукумявката.

Нѣщо сякашъ пърпа въ гърдитѣ ѝ. Крѣвѣта въ слѣпитѣ ѝ очи започва да чука тежко и бавно, като старъ часовникъ. Въ това чукане тя поразително ясно чувствува минаващитѣ минути. Всѣко чукване е капка крѣвъ, всѣко чукване е ударъ на весла по водитѣ на великата славянска рѣка, всѣко чукване е единъ лакетъ по-близко до брѣга. Защото тя знае, че когато свѣтлината на кандилото е изгрѣла въ прозореца ѝ, отъ оня брѣгъ се е откъртила една малка лодка и е тръгнала къмъ Русчукъ.

Баба Тонка приближава гробището.

Страшно.

— Ку-ку-мяу!

— За главата си! — старицата е малко бледа. Може би и малко смутена отъ суевѣренъ страхъ. Но крѣвѣта въ слѣпитѣ очи бие: лодката ще дойде и ти трѣбва да я посрещнешъ!

Първитѣ камъни на гробището се очертаватъ.

Нѣкой леко се покашля.

Баба Тонка се затичва. Сѣнката на единъ зидъ я покрива като съ черна завеса. Сега вече не ѝ е страшно. Зловещитѣ мѣста не сж тъй страшни, когато си при тѣхъ. Кукумявката изпищява надъ главата ѝ, ала тя и не помисля за нея. Другиятъ въпросъ е по-страшенъ: кой се покашля?

Тя се вторачва въ тъмнината, различава силуетигѣ на две заптиета и въздъхва:

— Слава Богу! Щомъ сж турчуля, тѣ не смѣятъ да минатъ презъ гробището.

Баба Тонка попишва съ ржка пакетчето, което ѝ даде Ангелъ Кънчевъ и което тя тикна въ елека си. После внимателно започва да се спуска къмъ рѣката. Въ нозетѣ ѝ се сплитатъ храститѣ, малки камъчета се претъркулватъ подъ стѣпките ѝ и шумятъ. Добре е, че пѣсенята на вѣтъра заглушава този шумъ.

Тя е край самата рѣка. Вмъква се между две скали, надвесва се надъ водната бездна и затихва. Сили се да види комитетската лодка, да долови плѣсъка на веслата.

Тукъ нѣма вѣтъръ. Най-лекото подсвиркване се чува ясно.

— Тѣ сж. Може би сж сжщитѣ момчета.

Нѣкога, когато и нейнитѣ синове бѣха въ Влащко, гребцитѣ отъ комитетската лодка винаги ѝ носѣха „много здраве“.

Ахъ, тия млади жилави гребци, чиито лица тя никога не бѣ виждала, но чиито гласове познаваше, както гласоветѣ на синоветѣ си! Ахъ, тия чудни нощни гребци! Тѣ приближаваха до брѣга, отправяха вѣчния въпросъ: ти ли си, бабо Тонке?! подаваха човала съ опасния товаръ, получаваха другъ празень човаль, блѣсваха лодката отъ брѣга и съ първия ударъ на веслата прошепваха: „много здраве отъ синоветѣ, бабо Тонке!“

Какъ потръпваше тогава майчиното сърдце! Тогава! Преди четири години! . .

А сега баба Тонка не чака вече този поздравъ. Тя знае добре, че синоветѣ ѝ не могатъ да я поздравляватъ! Единиятъ отъ тѣхъ остави своя юнашки духъ да броди горе между скалиститѣ чу-

кари на Бузлуджа, а другиятъ е живъ погребанъ въ Анадолскитѣ тъмници.

Тя знае всичко, претръпнала е дори и сѣ пакъ ѝ се иска поне гребцитѣ да сж сжщитѣ. Тѣ може би ще я излъжатъ съ едно ново „много здраве“ и така ще я зарадватъ.

Лодката приближава, задържа се до скалата, единъ мжжъ скача на брѣга.

— Ти ли си, бабо Тонке?

— Азъ. Дай каквото носишъ.

Баба Тонка тжжно се усмихва: гласътъ на лодкаря е другъ, непознатъ. Може би предишнитѣ гребци сж минали, като нейнитѣ синове, съ хаджи Димитра. Може би и тѣ сж останали нѣкжде по хайдушкитѣ сборища; и тѣхнитѣ майки, може би, сега очакватъ „много здраве“, макаръ лъжливо, макаръ измислено.

— Вземи тѣзи книги. Ще ги дадешъ въ Гюргево комуто трѣбва, да ги изпрати на Любенъ Каравеловъ въ Букурещъ. Хайде, вървете по живо по здраво!

Баба Тонка повдига човала и потъва въ мрачината.

— Трѣбва да сж патрони!

Товарътъ ѝ тази вечеръ е много тежъкъ. Ржцетѣ ѝ откъсва, а да поспре и да почине не смѣе, защото небето на изтокъ побѣлява.

Ще върви. Нѣма да умре. И за да ѝ олекне човальтъ съ патронитѣ, тя мисли:

— Единъ патронъ — единъ читакъ по-малко — единъ мигъ свобода повече.

*

Пакъ е день.

Нѣма още обѣдъ, а прижурия. Листата на дър-

ветата сж се отпустинали, като попарени.

Баба Тонка е наклала на двора голѣмъ огънь. Гори съчки, стари дрипи и мокра слама. Цѣлата кжща потъва въ димъ, каточели е пожарище. Остъръ задушливъ димъ. По улицата да минешъ — ще те задуши.

— Бабо Тонке, какво горишъ? — подава глава презъ стобора една съседка.

— Дрипи, къзъмъ. Дрипи и треволякъ. Изметохъ двора, че рекохъ да изгоря сметята.

Старицата премѣта на вжжето за пране една рогозка и започва да я тупа съ тояга.

— Чудна жена, — мисли си съседката, — да тупа рогозка!

— Бабо, защо тупашъ рогозката? Ще я изпочупишъ.

Баба Тонка се прави, че не чува. Съседката повдига рамене и си тръгва.

Плющи тоягата по рогозката, че се чува до другия край на града.

— Ехъ да знаятъ читацитѣ, какво става въ тази кжща. Като рогозка ще ме преметнатъ на вжжето!

Тоягата играе въ ржцетѣ ѝ.

— Голѣма чистница си, Тонке.

Една низке, пълна бабичка отваря вратата и, като топка се завъртява въ двора.

— Ха добъръ день.

— Добъръ день, — отвърща баба Тонка и продължава да бие рогозката.

— Че остави тоягата, мари! Гледай я, заблъскала рогозката, като китено чердже, а пѣкъ опушила цѣлата кжща. Ела, ела ми откжсни единъ-два стърка мушкато, че отивамъ на едно умрѣло.

Баба Тонка е недоволна, намусена, оглежда се на четири страни и на ума си устрелява гостенката.

Тя захвърля тоягата и тръгва изъ градината да откъсне мушкато. Като го иска за умрѣло нѣма какъ. Грѣхота е да откаже. Тя се навежда надъ една саксия и въ сщия мигъ се разнася кжсъ, заглушенъ трясъкъ.

— Какво направи, мари? — запитва баба Тонка и учудено поглежда бабичката.

— Какво съмъ направила? Тресна нѣщо!

— Ухъ, да те треснатъ. Навѣрно огъня изпръщѣ. Изкара ми ума.

Тя се навежда пакъ и спокойно започва да кжса цвѣтя. И, разбира се, отлично знае какво и кжде е треснало. Но пита първа. Защото, понѣкога по-добре е да питашъ, отколкото да те питатъ

— На, върви носи цвѣтята, па кажи и отъ мене „Богъ да прости!“

Гостенката си отива, а баба Тонка тича въ избата. Долу е задимено и тежко мирише на баруть.

— Свършихте ли, бре?

— Свършихме. — отвърща веселиятъ гласъ на отецъ Матей Миткалото. — Показахъ на момчетата. Двайсетъ патрона изгърмѣхме.

— Последниста тъкмо навреме го гръмнахте, — усмихва се баба Тонка. — Добре, че баба Неда е глуповата, та много не забелязва. Сега единъ по единъ се измъквайте.

— Бабо Тонке, Господь сбъркалъ, че те направилъ жена. За войвода си била родена ти.

— Мене Господь ме сбъркалъ, ами тебе кой те е сбъркалъ, та те е направилъ попъ?

Димътъ се вие около кжщата на баба Тонка.

Сякашъ дими фитилътъ на бомбата, приготвена за султанъ Абдуль-Азисъ...

ЧЕРЕПЪТЪ

Чудна пролѣтъ.

По Гергьовденъ падна снѣгъ до колѣне. Оголѣха дърветата, нивята останаха жълти и болнави, сивата мъгла надъ Дунава се стелѣше плътна и тежка, като посрѣдъ зима.

А сетне изведнѣжъ започна пекъ. Слънцето пламна, като по жътва. Изгорѣха посѣвитѣ, напука се земята отъ засухъ, скакалци на ята долетѣха — голѣми и гнжсни — да довършатъ бедата.

Страшна пролѣтъ.

Господъ сякашъ иска да накаже раята, загдето е повдигнала глава; да я накаже съ по-тежка мъжа отъ въстанието.

Задухъ. И отъ Дунава не полѣхва вѣтрець. Водата му е прозрачна като стѣкло и неподвижна. Греблата на лодкитѣ и колелата на параходитѣ само леко я наждрятъ.

Баба Тонка е застанала до стобора, облакѣтила се е на оградата и гледа нѣжде на западъ, кждето небето е още червено отъ залъза. Откъдето, ѣ се струва, ще дойде пакъ параходътъ, съ който замина последниятъ ѣ синъ.

Тя знае, че и той, като братята си, не е отишълъ на сватба; знае, че дори сама го е пратила на смъртъ, но майчиното ѣ сърдце пакъ се свива отъ болка.

Сега е съвсемъ самичка. Като самострѣкъ въ полето. Една малка вихрушка и ще клюмне. По-нѣкога това, което буритѣ не могатъ да направятъ

— правятъ го случайнитѣ вихрушки, макаръ да сж по-слаби.

А вечеръта, като за проклетия, е тежка и задушна. И самотата още по зловеща.

Баба Тонка обглежда рѣката. Свѣтлинитѣ на влашкия брѣгъ сж малки кандилца, запалени за Богъ да прости.

Кого да прости Богъ? Светцитѣ ли, дето измрѣха по Балкана, или агитѣ, дето клаха? Баба Тонка не се запитва. Тя само се сѣща, че свѣтлинитѣ сж кандилца и донѣкжде се утешава съ тази мисль.

Ще ѝ се да се прибере въ стаята да си почине, но се бои, че подѣтъ ще заскърца, че вратата ще изпѣшка, че отъ иконостаса ще я погледне Божата майка и ще я осжди:

— Тонке, ти ги научи на комитаджилѣкъ.

— Азъ, — виновно отвърща въ мисльта си старицата и бърза да се оправдае:

— Мигъръ съмъ го правила за богатство, или за слава, или за себе си? За свободата съмъ го правила?

— А кжде е свободата?

— Ще дойде, — почти виква баба Тонка и свива юмруци. — Тѣй да знаятъ: ще дойде! Цѣль народъ ще си пролѣе крѣвчицата и ще се освободи! Тѣй да знаятъ!

Тя бързо влиза въ кжщи. Намира пипнешкомъ леглото си и лега. Не пали лампата. Защо ѝ е свѣтлина? Да види голитѣ стени и стѣлпенитѣ сѣнки по жглитѣ? Да види очитѣ на Богородица? Не ще! Знае тя какво е направила! Цѣль свѣтъ да я осжда — тя си знае истината! И отъ никого не се бои. Мжчи я само сънѣтъ, че не иде. Очитѣ

й сж отворени широко и сякаш търсят нѣщо въ тъмното. И сърдцето й тупа тъй отчетливо, тъй поразително ясно. Каточели неговото тупение се е усилило откакъ сж спрѣли сърдцата на синоветѣ й. Наистина, това чудно майчино сърдце трѣбва да бжде много силно и здраво. Трѣбва да живѣе дълго време, за да поменува умрѣлитѣ.

Ехъ, ти клето майчино сърдце! Юнашко сърдце!

Пжтната врата скръцва. Нѣкакви стѣпки се чуватъ по калдарѣмената пжтека на двора, и спиратъ до вратата.

Баба Тонка сѣда на леглото си и се вслушва. Нѣкой почуква.

— Кой?

— Не бой се, бабо Тонке, азъ съмъ Мехмедъ чаушъ.

— Чакай!

Старицата драсва клечка кибритъ, запалва лампата и поканва:

— Влѣзъ, Мехмедъ чаушъ.

Вратата не е залостена. Баба Тонка нѣма какво да крие, та да заключва. Бравата скръцва и въ черния квадратъ се откроява едрата кокалеста фигура на заптието.

— Дойдохъ да те викамъ за единъ умрѣлъ, бабо. Доведоха го тази вечеръ съ парахода. Земи каквото трѣбва, да го погребете споредъ вашия законъ.

Мехмедъ чаушъ е смутенъ. Той говори тихичко и погледътъ му е спрени въ единъ жгълъ на пода.

Баба Тонка сбърчва вежди. Тя не се чуди защо нея викатъ да погребва този мъртвецъ. Знае

си: когато умре нѣкой народенъ човѣкъ сѣ нея викатъ. А и този ще е такъвъ. Може би е билъ съ нейния синъ. Може би е погребвалъ сина ѝ. Сега тя ще му се отплати за добрината.

— Къде е умрѣлиятъ?

— Въ болницата. Отъ парахода направо въ болницата го закарали. Не можалъ да дойде на себе си. Горкиятъ.

Заптиеото съвсемъ се смушава:

— Сега ли да повикаме попъ Иванъ Койманджата, или утре?

— Утре, — отвръща баба Тонка и разтваря голѣмата ракла. Отъ нея тя изважда едни нови долни дрехи, свързва ги на бохчичка въ червенъ тестемелъ, пуска въ бездѣнния джобъ на сукманя си едно черно шише съ ракия и е готова:

— Хайде да вървимъ.

*

Умрѣлиятъ не е въ болницата. Той е въ една дѣсчена постройка на самия край на двора, до ямата, въ която хвърлятъ нечистотии. Труптъ е захвърленъ на единъ низъкъ одъръ, както падне, съ лице надолу. Едно газениче едва мъждука.

Предъ вратата варди заптие.

— Какво вардишъ, — злобно пита баба Тонка. — Страхъ ви е да не възкръсне комитата, а?

— Хайде, хайде! — сопва се Мехмедъ чаушъ.

Той ритва вратата съ кракъ, пуска старицата предъ себе си, оставя фенера си на земята и бърза да излѣзе.

Сега свѣтлината е повече. Баба Тонка приближава одъра, повдига трупа и го оправя. Младъ човѣкъ. Съвсемъ младъ. Почти момче. Въ отворе-

нитѣ безцвѣтни очи не личи нито мжка, нито ужасъ. Нѣкакво безкрайно спокойствие е застинало въ този мъртавъ погледъ и каточели много, много блаженство.

— Во блаженномъ успѣнии — вѣчный покой! — припомня си баба Тонка словата на молитвата и самата нея я обзема нѣкакво безпредѣлно спокойствие.

Тя съблича окървавенитѣ дрехи на мъртвия момъкъ, измива ранитѣ му съ вода, донесена отъ заптието и бавно започва да го облича. Нарочно се бави. Струва ѝ се, че готви за погребение собствения си синъ и ѝ се иска да го задържи повече време далечъ отъ черната прѣстъ.

— Пребили го, звѣрове проклети! Убили го отъ бой.

Безъ да ще, тя гласно изказва мислитѣ си. Мехмедъ чаушъ чува думитѣ ѝ и откrexва вратата.

— Какво казвашъ, бабо Тонке? Да не те е хваналъ страхъ?

Турчинътъ влиза въ бараката и сѣда на единъ купъ клечорини.

— Отъ какво ще ме е страхъ, Мехмедъ чаушъ? Умрѣлитѣ не сж страшни. Никого не биятъ. Никого не убиватъ отъ бой.

Мехмедъ чаушъ гузно я поглежда:

— Права си. Тогова навѣрно много сж го били. Зели му живота. Сиромахътъ.

— Защо го съжालявашъ, Мехмедъ чаушъ? Да не съмъ го уморила азъ? Такива като тебе сж го били. Ти хичъ не го съжालявай! Грѣхота е!

— Ехъ, бабо и ти! Разправяшъ за него, каточели не е царски душманинъ. Защо е станалъ комита?

— Защо ли? — баба Тонка скръства ржцетъ на мъртвеца, опитва се да затвори очитъ му и после застава предъ заптието. Тя е странно спокойна; само много е бледа и гласътъ и леко трепери:

— Станаль е комита за правдина. Таквозъ му било сърдцето. Юнашко сърдце! Не се е плашилъ отъ смъртъта и затова е станаль комита! Научи му името и си го запомни. Като този юнакъ не се раждатъ всѣки день.

Турчинътъ я гледа смаянъ. Той ту бледнѣе, ту яростно пламва. Какво да ѝ направи. Една жена, една баба, а тъй дръзко говори! Тя е „башъ комитата“, помисля Мехмедъ чаушъ и му се ще нея да простре върху одъра. Тамъ ѝ е мѣстото щомъ се осмѣлява тъй да говори и да учи хората на бунтъ противъ падишаха.

Баба Тонка го наблюдава и преди да му даде време да се опомни, подава му шишето съ ракия и съвсемъ любезно, съвсемъ съ другъ гласъ го кани:

— Пийни си, Мехмедъ чаушъ. Пийни си и кажи: Богъ да прости!

*

Баба Тонка знае името на умрѣлия комита. Помолила Мехмедъ чаушъ да разпита и да ѝ каже. Турчинътъ я запиталь защо ѝ е да знае името на единъ царски душманинъ. Такъвъ билъ законътъ, пояснила баба Тонка. По християнския законъ попътъ трѣбвало да знае името на умрѣлия, та да го поменава въ молитвата. Ако не му спомена името, опѣлото не се хващало, умрѣлиятъ се вампирясвалъ и ходѣлъ да отмъщава на тия, дето сж го уморили. Мехмедъ чаушъ побледнѣлъ, погла-

дилъ си брадата, измърморилъ триста устрели и казалъ: Луканъ се казва комитата. Луканъ Тодоровъ отъ Орѣхово.

Сега баба Тонка знае името на смъртника.

Тя се разхожда между буренясалитѣ гробове и преповтаря на умъ това име, за да не го забрави. То ще ѝ трѣбва. Тя ще отиде въ четвъртъкъ на пазара, ще намѣри Станчо каменаря отъ Крaсенъ и ще му прошепне на ухото:

— Станчо, издѣлай, баби, единъ бѣлъ камъкъ и напиши на него: Луканъ Тодоровъ отъ Орѣхово — убитъ за отеческа свобода.

И Станчо ще го направи. Добрякъ е той. Добро сърдце има и е народенъ човѣкъ.

Двамата гробари идатъ. Тѣ сж равнодушни и студени. Навикнали сж.

— Бабо, кжде ще копаемъ?

На хайдушкитѣ гробища баба Тонка е стопанка. Тя се грижи за тѣхъ, тя ги прекопава, тя ги кади и прелива. Затова нея питатъ копачитѣ.

— Кжде ли, ба? Азъ ще ви посоча. На, пийнете си за Богъ да прости, докато намѣря.

Гробаритѣ повдигатъ единъ следъ другъ черното шише съ ракия, а баба Тонка трѣгва да търси гробъ. Тя предварително си е наумила кжде да погребее въстаника, но нарочно се скита изъ гробищата,

— Ей тука! Изкопайте тозъ гробъ. Той е отдавнашенъ.

Гробаритѣ не знаятъ да четатъ. Тѣ отмѣстватъ настрана каменния кръстъ и започватъ занаята си.

Баба Тонка спира погледа си върху надписа на камъка. Тя не знае да чете, но знае какво е

написано. Преди осем години, когато погребва първия смъртникъ въ този гробъ, тя написа съ дланъ върху рохкавата пръстъ единствената славянска буква, която знаеше — „едно онче“. После намъри Станчо каменаря, прошепна му името на погребаниа и поржча кръста. За единъ день го направи Станчо, донесе го безъ нѣкой да види, захвърли го край гробищата и си отиде. Баба Тонка сетне сама набива кръста на гроба съ „ончето“. И го запомни. Запомни го, като майчинъ гробъ.

— По-полека, момчета, — казва баба Тонка и пакъ подава на гробаритѣ ракията. — По-полека да не изпочупите коститѣ.

Тежкитѣ лопати започватъ да изхвърлятъ надъ насипа бѣли кости. Баба Тонка колѣнчи и ги събира: костица по костица. Една лопата изхвърля черепа. Старицата го поема, повдига края на престилката си и начева да го бърше отъ пръстѣта, съ пръстъ изчовърква дветѣ бучки земя изъ очнитѣ кухини, издухва праха.

И съ колко нѣжностъ милва тоя черепъ. Съ колко обичъ!

Гробаритѣ не я забелязватъ. И добре е. Инакъ тѣ биха оставили лопатитѣ и дълго биха ѝ се чудили.

Баба Тонка съзнава това и бързо се съвзема. Но никакъ не ѝ се иска да остави черепа пакъ въ земята. Оглежда се въ страни, поглежда и гробаритѣ — после претъркулва черепа до единъ храстъ и съ края на забрадката си избърсва лѣвата си буза.

— Прощавай, синко, — мисли си тя и нѣкакви суевѣрни трѣпки минаватъ по тѣлото ѝ. — Прощавай, че така търкалямъ главата ти. Но тя ми трѣбва. Не на мене, не! На тия, дето ще дой-

дагъ утре — въ други день. На тия, дето ще тръгнатъ като тебе по Балкана.

Слънцето е високо и прижурия. Гробаритѣ излизатъ отъ гроба, избърсватъ потнитѣ си чела и тръгватъ къмъ малката барака, кждето е мъртвеца. Полицейската каруца го е донесла отъ болницата още презъ нощта: да не виждатъ гяуритѣ какво става.

Предъ вратата на бараката седи попъ Иванъ. Той чака гробаритѣ да свършатъ, за да довърши.

Единъ животъ е довършенъ. Той е започналъ въ Балкана, преминалъ е презъ склада за вжглища въ турския параходъ, скжсалъ се въ болницата, сега попъ Иванъ Койманджата му слага точка.

„Во блаженномъ успѣнии — вѣчный покой!“

Мъртвецътъ е положенъ въ гроба само върху едно окжсано черджо. Баба Тонка се навежда надъ гроба, поглежда широко отворенитѣ очи и прочита въ тѣхъ безкрайна благодарностъ. Тя подава на попъ Ивана стъкълце съ зехтинъ и вино:

— Прилей го, дѣдо попе!

Сегне отпасва престилката си и я хвърля надъ мъртвия въ гроба.

— Намѣсто саванъ. Грѣхота е направо да го заривате.

— Хайде почвайте, — поржчва попъ Иванъ.

— Чакай, дѣдо попе, — махва съ ржка баба Тонка. — Да сложимъ коститѣ на. . .

Тя изглежда гробаритѣ и не довършва. Прибира коститѣ, пуска ги до краката на мъртвеца, извива погледъ къмъ хроста, кждето е търкулнала черепа и отсича:

— Туй то!

Лопатитѣ започватъ своята страшна работа. Баба Тонка чува шума на падащата прѣстъ върху трупа и изгрѣпва: тѣй сж звучали и ударитѣ на заптиетата.

Попѣ Иванъ свива епатрахила си и трѣгва. Старицата още веднѣжъ поглежда скрития подъ храста черепъ, поколебава се мигъ и догонва свещеника.

— Дѣдо попе, грѣхота ли е да приберешъ главата на нѣкой умрѣлъ човѣкъ?

Гласътъ ѝ е глухъ и задавенъ. Това не е гласъ, а съсъкъ, дошълъ, сякашъ, отъ другия свѣтъ. Попѣ Иванъ отскача въ страна, широко разтваря очи и втренчено я гледа.

— Тонке! — думитѣ едва се откъсватъ отъ езика му. Той се сѣща за чия глава му говори старата жена и страхътъ съвсемъ го обѣрква.

— Тонке! Тонке! Господъ да те вразуми!

Попѣ Иванъ бързо се прекръства и тичешката излиза изъ гробищата.

Баба Тонка е вече спокойна. Попѣ Иванъ не каза, че е грѣхота да се прибере мъртвешка глава. Тя отива до храста, вади червения тестемелъ съ бѣлитѣ точки, обвива съ него черепа, а сетне бързо започва да събира пелинь.

*

Пладне. Гори нажежаната земя. Покривитѣ на кжшитѣ, каточели сж червени пламъци. Улицитѣ сж пусти. Тукъ-тамѣ на подлѣнитѣ калдаръми предъ кафенетата стоятъ лениви турци и дрѣмятъ.

Единъ отъ тѣхъ случайно поглежда по улицата и казва:

— На тази жега и кучетата търсят сѣнка. Само деди Тонка се скита по улицитѣ. Смахната жена!

— Ей, коджа комита, — виква другъ, — я ела насамъ!

Баба Тонка спира предъ турцитѣ и поздравлява.

— Кжде си тръгнала по никое време?

— Охъ, баби, тресе ме, тресе. Една треска ме е залюляла — ще се мре, та отидохъ да си събера буренъ.

— Пази се, бабо, — снизходително казватъ турцитѣ и хитро си намигватъ. — Пази се, че като умрешъ, кой ще прибира окаянитѣ разбѣйници комити?

— Господъ да ви прибере васъ, — проклина на ума си баба Тонка, а любезно отговаря:

— Тѣ, комититѣ, се свършиха вече. Падишахътъ съ Божа помощъ ги изчисти.

— Я да ти видимъ буренитѣ.

Баба Тонка разтваря червения тестемелъ.

— Ухъ, че горчилка! — въ единъ гласъ казватъ любопитнитѣ турци.

И съвсемъ не предполагатъ, че подъ горчицитѣ листа на пелина се крие нѣщо много по-горчиво за тѣхъ: черепътъ на най-страшния отъ хайдутитѣ — кючукъ Стефанъ Караджата.

ТРИУМФЪ

Въстанието бѣше потушено.

Тукъ клане, тамъ единъ срещу сто, на друго мѣсто предателство.

Викътъ на робитѣ отново бѣ задушенъ! Нищо не спира такива викове по-лесно и по-бързо отъ вжжего на бесилката. Тѣй пишеше въ нѣкакъвъ старъ отомански законникъ. Властѣта, обаче, забравяше, че тѣкмо около бесилкитѣ расте онова чудодейно биле, което стопява ятаганитѣ, превръща куршумитѣ въ перушинки, прави отъ барута непотрѣбни сажди. Властѣта забравяше неумолимия законъ за превръщането на силитѣ, споредъ който единъ мжченикъ създава стотици герои.

Въстанието бѣше потушено съ шейсетъ хиляди трупа, а въ България туптѣха още шесть милиона сърдца. Смѣтката бѣше лека. Трѣбваше тия сърдца да се сплашатъ да се смрази кръвьта имъ

Бесилкитѣ отъ Велчовата завѣра подготвиха бунта на търновския френкъ-панталонджия капитанъ дѣдо Никола; бунта на чудния шивачъ роди Димитракиевата буна. Пакъ бесилки. Подъ тѣхъ пѣкъ цѣвна билето на справедливата мѣстъ и отъ това биле бѣха закърмени хайдутитѣ на Филипъ-Тотю и Хаджи Димитъръ. Безумниятъ страхъ на господаритѣ започна да премѣта вжжета по всички дървета изъ България. И въ цѣлата робска страна порастна съзнанието за борба. Порастна заедно съ пшеницата. Майкитѣ несъзнателно го замѣсваха въ хлѣба на синоветѣ си, и този хлѣбъ, солень и пресолень дотогава отъ сълзитѣ и кръвьта — стана

сладъкъ. Силата на робитѣ е въ тѣхното търпение. То винаги довежда до едно априлско въстание.

А следъ него може би ще изтечатъ рѣки кръвъ. Да течатъ! Юнашката кръвъ свършване нѣма! Отъ нея пламватъ и тия, които не смѣятъ да погледнатъ прѣста си, когато се убодатъ.

Въ Русчукъ и децата бѣха станали юнаци.

Изъ прахуляка на мегданитѣ тѣ вече не играеха на прескочи-кобила и чиликъ, а на турци и българи. Раздѣляха се на групи, дебнѣха се, нападаха се съ дървенитѣ сабли и ятагани, цепѣха въздуха съ виковетѣ си и накрая побеждаваха българитѣ. Тѣ хващаха „турчетата“, вързваха ги и, или безмилостно ги изкалаха или ги бесѣха по стоборитѣ. Другъ пжтъ играеха на башибозуци и Стефанъ Караджа. Но сега Караджата не свършваше днитѣ си въ затвора, не го окачваха мъртавъ на бесилката, а напротивъ — следъ като покриваше бойното поле съ башибозушки трупове, повеляше нѣкой милъ руменъ Пенчо, или Иванчо, който е ималъ неблагоприятието да се въплоти въ страшния кърсердаръ Дели-Кадиръ, стжпваше на гърдитѣ му, извикваше „ура“! и победоносно развѣваше байрака, направенъ отъ вехтата мамина забрадка. Чудни игри!

Попъ Иванчо обичаше да гледа децата. По часове обичаше да седи на прозореца, да гледа палавниците, да ги слуша и да имъ се радва.

Когато нѣкой старъ чорбаджия сгълчаваше малкитѣ да не играятъ такива игри, че на такива игри ли ги учатъ даскалитѣ, — попъ Иванчо се усмихваше, чакаше да отмине благодарумния гѣста-

рецъ, събираше децата подъ прозореца си и имъ приказваше :

— На какво играете, бре магарета?

— На турци и българи, дѣдо попе!

— Ами какво ви рече, чорбаджи Йорданъ?

— Гълчи ни да не играемъ такива игри. Било срамотно.

Попъ Иванчо измърморваше нищо подъ носа си, а после високо питаше :

— Вие знаете ли какъвъ е чорбаджи Йорданъ?

Децата учудено го гледаха.

— Ехъ, магарета, магарета! Нищо не разбирате! Нищо! Чорбаджи Йорданъ е на вашитѣ „турци“ валия! Той имъ е пашата!

Малкитѣ това и чакаха. Въ играта имъ се вмѣкваше ново лице, което макаръ и да не участвувахе, разнообразяваше постановката. Тѣ на часа се спускаха къмъ високата чорбаджийска порта, обявяваха я за конакъ, поставяха предъ нея две момченца за заптиета, сетне я нападаха и непремѣнно побеждаваха.

Попъ Иванъ се заливаше отъ смѣхъ.

Той обичаше децата и ги разбираше. Знаеше, че тѣхнитѣ игри сж изразъ на туй, което става въ всички сърдца, и изразъ простъ, непосредственъ и честенъ. При това тѣхната зловеща игра имаше единъ епилогъ много по-вѣренъ отъ бесилката. Тѣ по страненъ пжтъ налучкваша това, което мждритѣ сзновници отъ валийския конакъ и Исляхъ-хане не можеха да проумѣятъ. Въ играта побеждаваха робитѣ.

И попъ Иванчо мислѣше като децата,

*

— Дѣдо попе, дѣдо попе!

Две момченца крещѣха подѣ прозорцитѣ на свещеника и на прѣсти се повдигаха да надзърнатъ въ стаята.

Попъ Иванчо подаде глава изъ прозореца.

— Какво е то, бре!

— Кжде си, бе, — сопна му се едното хлапе, — отъ цѣлъ часъ те викаме.

Попъ Иванчо бѣше приятель на децата и тѣ имаха право да се държатъ съ него както помежду си.

— Бре, — засмѣ се той. — Я ела ме набий. дето не съмъ ти се обадиль! Магаре такова! . . .

— Дѣдо попе, — прекжсна го другото момче, — ти не знаешъ какво става. Иди при конака да видишъ. Ще си умрешъ отъ смѣхъ. И Мелишъ паша е тамъ. . . Иди да видишъ, иди!

— Ами що сте дошли менъ да викаете? — зачуди се попъ Иванчо.

Децата го загледаха смутени. Тѣ мислѣха, че ще го зарадватъ. Щомъ на тѣхъ имъ се видѣ инресно това зрелище, предположиха че и него ще го интересува.

— Азъ казахъ, — несмѣло започна едното момче, — защото. . . ти нали мразишъ турцитѣ?

— Кой ти рече? — запита свещеникътъ, но погледътъ му бѣше мекъ и ласкавъ.

— Ами ако не ги мразишъ, защо викашъ че чорбаджи Йорданъ билъ вали-паша на нашитѣ момчета, а?

— Ехъ вие, калпазани, — размѣ се попъ Иванчо, — да се махате отъ тука, че като излѣза.,

Той излѣзе, но малко по-късно. Дочака докато децата завиха задъ жгъла на улицата къмъ чаршията, облѣче се и излѣзе.

Не стигна до конака. До куюмджийскитѣ дюкяни чу пискливитѣ звуци на цигански зурли, глухото гюмтене на две тарабуки и рева на запенени телали. Улицата бѣше пълна съ хора. Заптитата минаваха по двата реда дюкяни, заповѣдваха на търговцитѣ да затварятъ и да излизатъ на улицата.

Този шумъ не бѣше напраздно. Нѣщо необикновено ставаше. Нѣкакво особено тържество празнуваха властитѣ, щомъ тѣй много се бѣха раздвижили.

Не бѣха ли донесли нови отсѣчени глави, или нови комити сж изловили изъ Балкана?

Попъ Иванчо на прѣсти пресмѣтна, че е невъзможно, Три месеца бѣха изминали отъ бунта. Бѣше срѣдата на августъ. Отсеченитѣ глави и комититѣ се бѣха свършили, новиятъ султанъ бѣше заповѣдалъ да поизпразнятъ тъмницитѣ, вестникъ „Дунавъ“ бѣше наругалъ Скайлеръ и Макгаханъ за „клеветническитѣ“ имъ статии изъ европейскитѣ вестници — значи тържеството бѣше за друго нѣщо.

Телалитѣ се изравниха съ попъ Иванчо и отъ тѣхнитѣ викове той можа да научи събитието:

Излизайте хееей! Излизайте да видите, какъвъ московски топъ сж вземали нашитѣ непобедими войници отъ сърбитѣ при Зайчаръ. Като този топъ хиляда сж вземали! Излизайте хеееей!...

— Вестникъ „Дунавъ“ излѣзе по-малкъ юнакъ отъ телалитѣ, — помисли си попъ Иванчо и плюна въ страна. — Той писа, че топоветѣ сж десетъ.

На стотина крачки следъ викачитѣ, чиито лица бѣха жълто зелени отъ напрежение, вървѣха шестима цигани свирачи. Две зурли, две кларнета, една тарабука и единъ тѣпанъ пищѣха, звѣнтѣха пронизително и диво, гърмѣха страшно.

Задъ свирачитѣ двама цигани яздѣха магара. Беднитѣ животни никога не бѣха носили на гърбоветѣ си толкова жалъкъ товаръ. Яздачитѣ бѣха въ дълги кожуси, облѣчени съ вълната на вѣнъ, на главитѣ имъ се люлѣеха две лисичи опашки, закрепени за мръснитѣ кафяви кюляфи, въ ржце държаха стари рѣждясаши шишенета. Тѣ бѣха нѣкаква нелепица, жалка и безвкусна, измислена отъ боленъ мозъкъ, чието остроумие би могло да има само една цена въ признанието на изключителна тѣпота. Отвратителнитѣ яздачи се блещѣха, правѣха ужасни гърчове съ лицата си, целѣха се въ зрителитѣ по улицата, мъчеха се да изтрѣгнатъ смѣхъ. Наистина децата се смѣеха. Смѣеха се тукъ-тамъ и стари турци. Но този смѣхъ бѣше по-скоро хриптене.

И ето идваше великиятъ „московски топъ“. Два охранени черни коня, отпрегнати, види се, отъ валийския фойтонъ, теглѣха кроткото бронзово животно, съ безразлично хладнокрѣвие. Конетѣ имаха капаци на очитѣ си и не можеха да видятъ какво става задъ тѣхъ. Инакъ тѣ биха се засрамили и сигурно биха се спуснали да бѣгатъ презъ глава. И не само отъ срамъ. Конетѣ биха се подплашили отъ чудноватата униформа на Мемишъ паша.

Топътъ бѣше окиченъ съ зеленина, съ дълги шарени ленти и две отъ бойнитѣ знамена на русчукския гарнизонъ,

Мемишъ паша седѣше на малкия лафетъ.

Мемишъ-паша бѣше лудъ. Истински лудъ. Паша му викаха на подбивъ. Така му викаха сами пашитѣ. Така си викаше и той, защото смѣташе, че е братовчедъ на султана и че е изпратенъ да следи какво става изъ вилаета. Той бѣше окиченъ съ безброй тенекийки и дрѣнкалца, които замѣстваха ордени, съ разноцвѣтни стѣкълца и голѣми китки трендафилъ. На главата му, зашито къмъ голѣмата чалма, едно дълго парче отъ огледало чупѣше лжчитѣ на слънцето. Най-голѣмата особеностъ на Мемишъ-паша бѣше неговиятъ чебукъ дълъгъ два аршина и дебелъ, като копраля. А най-голѣмата особеностъ на чебука бѣше кафезътъ съ две синигерчета, завързанъ по срѣдата му.

Въ този си видъ седѣше Мемишъ-паша на лафета и глупаво се смѣеше на военната музика, която вървѣше задъ топа и свирѣше маршове.

Защо седѣше Мемишъ-паша тамъ?

Защото бѣше лудъ!

Единъ таборъ низами ограждаше триумфалното шедствие. То се движеше бавно, тежко, съ подобаващата внушителностъ. Навременъ спираше и тогава Мемишъ паша държеше речъ!

Лудиятъ се изправяше, изглеждаше насъбралитѣ се и добре изфѣфляше заученитѣ думи:

— Виждате ли, бре разбойници, каква е нашата победоносна армия? Увѣрихте ли се, че седемъ краля да се събератъ, пакъ нищо не могатъ да направятъ на нашитѣ бабаити!... Гиди комити... кучета!

— Машала, Мемишъ-ага, — крещѣха старитѣ османлии.

Всички други мълчаха. Отъ единъ лудъ човѣкъ ли трѣбваше да слушатъ за славата на отоманската армия, и то когато виждаха, какъ нещастникътъ стжива съ калнитѣ си чизми върху знамената на тази армия, когато се изправя да произнесе речъта си?

Никога огледалото на Мемишъ-паша не бѣше отразявало толкова много удѣлжени отъ почуда лица, никога синигерчетата му не бѣха чували толкова разнообразни възклицания.

— Дуръ! Спри тука!

Мемишъ-паша заповѣда. Низамитѣ изпълниха покорно заповѣдта, защото тя бѣше предварително одобрена отъ конака. Когато истинскиятъ паша имъ е заповѣдалъ да слушатъ единъ безумецъ, тѣ трѣбваше да го слушатъ.

Лудиятъ се изправи, погледна тълпата, усмихна се на нѣщо си и за десети пѣтъ повтори своята речъ.

— Машала, Мемишъ-ага! Машала!

Само единъ одобрителенъ гласъ. Всички потърсиха възторжения зритель. Викаше попъ Иванчо. Той бѣше засмѣнъ, весело махаше ржка и кимаше на лудия.

— Машала! Съ този топъ ли гърмѣхте бошнацитѣ?

— Съ него, съ него! — лудиятъ се смѣеше на интереса, проявенъ отъ единъ папазъ-ефенди и важно отговаряше:

— Аферимъ! Ами тия байраци отъ тѣхъ ли ги взехте? — запита попъ Иванчо и въ очитѣ му пламна нѣкакво пламъче: подигравателно, хитро и дръзко.

— Отъ тѣхъ, отъ тия проклети кучета!

— Плюй, тогава на тия байраци! Плюй ги!
 — Аферимъ, папазъ-ефенди! — запищѣ отъ
 радостъ Мемишъ-паша. — Ти не си комита. Не
 си, не си...

Зрителитѣ замръзнаха отъ страхъ. Колко му
 трѣбваше на лудия? А какво ще стане съ свеще-
 ника?

Тълпата съобрази мигомъ. Тия, които за-
 граждаха попъ Иванчо, въ мигъ се раздѣлиха, да-
 доха му пжтъ, а сетне по-плътно се притиснаха
 единъ до другъ. Низамитѣ не можеха да го про-
 следятъ. Имаха друга работа. Тѣ съ всички сили
 дърпаха лудия да го свалятъ отъ лафета. Мемишъ-
 паша буйствуваше, блъскаше всички, плюеше „бош-
 нашкитѣ“ знамена, проклинаше войницитѣ, които
 искаха да го хванатъ.

Шедствието свърши. Хората съ лисичитѣ
 опашки се въртѣха да гледатъ какво става следъ
 тѣхъ, циганитѣ зурладжии прекжснаха пѣсенъта си
 на най-висока нота, военната музика по заповѣдъ
 на подофицера се обърна и тръгна къмъ казар-
 мата.

Край бронзовия трофей се блъскаха низамитѣ.

Въ този моментъ, храненитѣ конашки коне
 се извиха сами и тръгнаха да се връщатъ. Тѣ
 бѣха най-умнитѣ същества въ тая жалка цере-
 мония.

Попъ Иванчо не се върна у дома си.

Отъ чаршията направо се запжти къмъ пи-
 санския ханъ, намѣри една каруца и отпжтува да
 помага на болния свещеникъ въ село Писанецъ.

Той бѣше съвсемъ спокоенъ, само понѣкога
 свиваше вежди и тихичко запѣваше:

„Съ нами Богъ! Разумѣйте езици, поко-
 рѣйте ся, яко съ нами Богъ!“

НА ЗАТОЧЕНИЕ

Праздникъ е. Голѣма Света Богородица.

Градътъ е праздниченъ, чистъ, приветливъ. Блещи слънцето въ стъклата на прозорцитѣ, покрива съ ковано злато водитѣ на Дунава, подъ сѣнкитѣ на дърветата съ две шепи разпилява жълтици.

Хората премѣнени съ нови дрехи отиватъ да се черкуватъ. Самъ дѣдо владика служи литургията въ „Света Троица“. Храмътъ е пълненъ съ богомолци. Пълненъ е и дворътъ.

И всички сж спокойни, усмихнати, доволни, празднични. Може-би, само тукъ-таме нѣколко зачернени жени, свити въ най-тъмнитѣ жгли на черквата, си спомнятъ страшната пролѣтъ. Сърдцата сж такива — всѣко е научено за своитѣ си да трѣпне и да се свива. Кой би плакалъ на людски гробъ, за да си свърши сълзитѣ!

Каточели не е било въстанието. Раната боли и претрѣпва, мжката гори и прегаря. За четири месеца колко вода изтече по Дунава; — изми кръвта, отвлѣче труповетѣ, отвлѣче и лошитѣ мисли.

Сега мислитѣ на богомолцитѣ сж обърнати нагоре, къмъ синевата, търсятъ нѣкъде въ безкрая да намѣрятъ дѣдо Господъ и да го помолятъ за берекетъ по лозята: нѣмаше жътва, поне лозята да родятъ, да се налѣятъ тежкитѣ гроздове — отъ два грозда поставъ да се пълни.

Какво ги боли тѣхъ за това, което става предъ затвора? Падишахътъ бѣше милостивъ. Не

издигна бесилки. Задоволи се съ изкланитѣ и избититѣ. Другитѣ помилва. Махна съ ржка и посочи великодушието си:

— Половината въ Диаръ-Бекиръ, половината въ Акия.

Така и Европа можеби щѣше да бжде доволна.

Можеби и тя щѣше да забрави гласовѣтъ на Викторъ Юго и Гладстонъ. Всичко на този свѣтъ се забравя.

А и тия, които султанската милость изпращаше въ Анадола, щѣха да бждатъ забравени. Щѣха да ги забравятъ, като мъртавци.

Тѣ знаятъ това. Всѣки поотдѣлно го чувствува, а не смѣе да го каже на другитѣ. Още когато имъ съобщиха, че султанътъ е благоволилъ да ги изпрати въ Акия, тѣ разбраха „великата милость“. Да отидатъ тамъ, откъдето връщане нѣма, тамъ, където божествениятъ адъ се смѣсва съ най-ужаснитѣ измислици на човѣчеството и представлява нѣщо триждъ по-страшно. Тази сутринъ ги разбудиха въ зори. Тъмничарътъ по редъ отваряше килиитѣ, изругаваше и заповѣдваше:

— Събирайте си дрипитѣ и вървете горе.

— Кжде ще ни водятъ, — запитваха живитѣ смъртници.

— Въ джендема!

Горе имъ дадоха нѣкаква гореща вода съ сивозеленикавъ цвѣтъ и парчета хлѣбъ, каточели събирани отъ месецъ. Въ турскитѣ тъмници блаженствуваха крадцитѣ, убийцитѣ и горскитѣ разбойници. Комититѣ — тежко имъ и горко! Тѣ не бѣха престѣпници, а по-лоши.

Следъ сивозелената чорба идваше сиво-зелениятъ отъ злоба бимбашия Юмеръ-ефенди, който къмъ цѣлата си ориенталска подла отмъстителностъ притежаваше и единъ продуктъ на европеизирането — цинизмътъ.

— Господа, Негово Величество Падишахътъ, на когото вие сте вѣрни поданици и покорни синове, отъ голѣма почитъ къмъ васъ е поискалъ да ви види въ двореца си. На пжтъ за Акия не забравяйте да се отбиете въ Цариградъ.

— Ако не ми сж вързани ржцетѣ, — измърмори единъ отъ комититѣ и сви юмуруци, — ще те изпратя ей сега при султана.

— Юмеръ-ефенди, излизайте вѣнъ!

Тѣй почна за тѣхъ празничниятъ день. А какъ и кжде ще свърши?

Ето: тѣ стоятъ вѣнъ на площада предъ конака и чакатъ. Единъ табуръ низами ги обгражда. Войниците сж добродушни и кротки. Тѣ сж прости хора, а проститѣ хора поне сж прями. Нѣкои дори свиватъ цигари на комититѣ.

— Ехъ, сиромаси! Дълъгъ пжтъ ви чака, а както сте оголѣли.

Пжтниците се оглеждатъ. Наистина дрехитѣ имъ едва се крепятъ. И то пакъ добре, че баба Тонка успѣ да ги постѣкми. Ами безъ нея? Но сега не имъ е до дрехи. Тѣ отварятъ широко очи, погледитѣ имъ искрятъ отъ жажда: да погълнатъ всичко, да попиятъ и ведрото синьо небе, и тежката зеленина на Левентъ-табия и чиститѣ бѣли улици. Да отнесатъ въ очитѣ си цѣлия градъ, като муска отъ родината да го отнесатъ въ далечната чужда страна и тамъ, когато вечеръ кап-

нали отъ трудъ затворятъ очи да видятъ пакъ слънчевото утро на голѣма Св. Богородица.

Камбанитѣ на Св. Троица запѣватъ весело, като млади косове, безгрижни и дръзки.

Заточеницитѣ навеждатъ очи, задържатъ веригитѣ си да не звънтятъ и слушатъ. Ще имъ се да преброятъ едновременно всички удари на камбанитѣ и да ги запомнятъ. Сърдцата имъ прѣчатъ; тѣ туптятъ силно и тежко. Сломени сърдца.

Не! Нѣма да запомнятъ броя на ударитѣ, но пѣсенъта, веселата празнична пѣсенъ на медъта — нѣма да забравятъ. Никога нѣма да я забравятъ. Когато тжжното стенание на веригитѣ имъ дотегне, тѣ ще си спомнятъ пѣсенъта на разигранитѣ камбани. Съ нея ще се тешатъ.

Низамитѣ поправятъ мундиритѣ си и заставатъ мирно. Отъ конака се задаватъ нѣколцина офицери. Води ги замѣстникъ валията Ешрефъ-паша:

— Днесъ заминавате за Акия. Всемиловичиятъ нашъ господарь Абдулъ Хамидъ показва къмъ васъ незаслужена милость, като замѣни смъртнитѣ ви присѣди съ доживотенъ затворъ въ вериги.

Ешрефъ-паша се обръща къмъ единъ младъ, русъ мжжъ, юзбашия:

— Предавамъ ви заточеницитѣ. За всѣки единъ отъ тѣхъ отговаряте лично.

— Разбирамъ.

Пашата си тръгва, придруженъ отъ офицерската си свита. Той дори не поглежда тия, за които доживотния затворъ въ вериги е незаслужена милость. Ако бѣше се кахърилъ и за комититѣ, сигурно отъ небето щѣше да падне огненъ дъждъ

Двама черни, грозни хора, съ избърнати устни, съ кръвясали очи и съ изразъ на звѣрове, се приближаватъ до заточеницитѣ. Тѣхната служба до сега е била по-лека: биели сж затворницитѣ и сж ритали катраненитѣ бурета подъ бесилкигѣ. Сега свалятъ веригитѣ отъ нозетѣ на комититѣ. Това е по-трудно. Трѣбва да се навеждатъ.

— Сложете халкитѣ на вратоветѣ имъ, — заповѣдва юзбашията и неловко изглежда тия, за които пашата му напомни, че лично е отговоренъ. Добритѣ му сини очи сякашъ искатъ да кажатъ: „Какво да правя? Такава е заповѣдта!“

— Този офицеръ е много добъръ, за да бжде турчинъ. — забелязва единъ заточеникъ и се усмихва. Въ това време щраква около шията му студениятъ желѣзенъ пръстенъ.

— Като змия студено.

Двѣнайсетъ змии опасватъ шиитѣ на пѣтницитѣ. Единъ общъ синджиръ ги обхваща, а на ржцетѣ имъ тегнатъ тежки вериги. Нанизани сж като на брсеница — зловеща брсеница отъ мжченици.

— Маршъ!

Табурѣтъ се раздѣля на две. Половината низами тръгватъ предъ заточеницитѣ, другата половина следъ тѣхъ, офицерѣтъ върви отъ лѣво.

Глухо отекватъ стѣпкитѣ по улицитѣ на затворената чаршия глухо и страшно дрънчатъ веригитѣ.

— Сбогомъ, родино!

Единъ заточеникъ се усмихва тжжно и въ очитѣ му блѣсватъ бисерчета. Леко ли е? Да изживѣшъ единъ животъ въ борба не е страшно. Страшното е борбата си да свършишъ въ вериги. Заточеникѣтъ поглежда въ една отъ страничнитѣ

улици и му се струва, че нѣкаква врата се открява и малка бѣла ржка му махва на прощаване. Той трѣсва главата си, за да не оставятъ сълзитѣ следи по странитѣ му. И запѣва — тиха тжжна пѣсенъ, дълбока като детски очи.

Сбогомъ, прощавай, невѣсто мила,
азъ заминавамъ въ незнаенъ край...

Пѣсенъта се подема отъ дванайсетъ гърди, усилова се и се понася далечъ изъ града. Да я чуятъ всички. Всички да я запомнятъ. Да звучи въ ушитѣ и душитѣ на мало и голѣмо. Това могатъ да оставятъ комититѣ за споменъ на хората.

Богомолцитѣ излизатъ отъ черква и ще чуятъ прощалната пѣсенъ на българскитѣ въстаници, ще си я отнесатъ въ къщи и безъ да я криятъ въ иконостаситѣ, ще я запазятъ за винаги.

Юзбашията вижда тълпата празнично облѣчени хора, сѣща се да обиколи изъ задни улици, но вече е късно. Мжже и жени се затичватъ къмъ заточеницитѣ, обграждатъ ги, изказватъ имъ съчувствие и благословии.

Една стара жена се приближава до офицера:

— Ефендимъ, да подаря ли по нѣщо на сиромаситѣ?

Какъ би могълъ да ѝ откаже, когато е безсиленъ да се справи съ народа? Низамитѣ му сж се смѣсили между гражданитѣ и безпомощно се оглеждатъ. Самъ той се е хваналъ за ржкава на единъ заточеникъ и едва има сили да си пробие пжтъ.

— Дай имъ каквото искашъ, бабо. Не виждашъ ли!...

Старата жена спира комититѣ.

— Бабо Тонке, да си жива и здрава! Дойде да ни изпроводишъ, а?

— Мале!

— И вие да сте живи, момчета. Дойдохъ да ви изпроводя. Па ако е рекълъ Господъ, ще ви посрѣщамъ скоро скоро.

— Ще, ще!

Не отвръщатъ заточеницитѣ, а тълпата.

Тя досега кротки хора, тежки търговци и занаятчии, хрисими земледѣлци и важни чорбаджии, изведнѣжъ ставатъ други. За пръвъ пжть ги обгаря страненъ пламъкъ, за пръвъ пжть ги обласква една могща обща мисль, за пръвъ пжть сърдцата имъ затуптяватъ като едно огромно сърдце съ стихийния пулсъ на борбата.

— Братя, да съберемъ помощи за нашитѣ юнаци мжченици! — вика единъ младежъ и гръвъ изтърсва кесията си въ престилката на баба Тонка.

— Дръжъ, бабо! Ти имъ събери пари!

Тълпата се залюлява, като избуяла нива. Всѣки се мжчи по-скоро да хвърли каквото има въ престилката на старата жена. До бакъреното грошче звѣнка меджидийка, до тѣхъ блѣсва наполюонъ.

— Нà и отъ мене! Нà! Ето тука!

Общата блѣсканица изтиква низамитѣ, юзбашията едва смогва да върви.

— Граждани, — опитва се да извика той. — Моля ви се, граждани, отстпете въ страни.

— Мълчи тамъ! Махай се отъ народнитѣ хора!

Десетки гласове се издигатъ съ заплашвания. Юзбашията е безпомощенъ, ржката му вече не държи дръжката на сабята, брадичката му потреперва.

Баба Тонка съзира мжката му.

— Чакайте, бре! — изкрещява тя. — Не се блъскайте! Чуйте какво ви вика човѣкътъ. Тръгна ли сте да изпращате заточеницитѣ — вървете редно!

После се обръща къмъ офицера:

— Ти, чоджумъ, не се плаши за момчетата. Тѣ не сж хайдуци и разбойници. Комититѣ не бѣгатъ.

— Бабо, на тебе ги повѣрявамъ, чувашъ ли? Огъ тебе ги искамъ на гарата.

Юзбашията се изкопчва отъ тълпата и тръгва въ страни.

— Чудни хора сж българитѣ, — мисли си той. — Ето цѣлиятъ градъ тръгва да изпраща едни царски душмани. И пари имъ даватъ. Нѣкои и напальони хвърлятъ!... И тая стара бабичка, която комититѣ познаватъ и наричатъ майка, нима и тя е революционерка съ немошнитѣ си старчески ржце!

Тълпата расте. Отъ всички улици се присъединяватъ хора. Тѣ сж сжщитѣ тихи, кротки хора, които отъ тъмно до тъмно се борятъ за къшей хлѣбъ, които първи си плащатъ данъцитѣ и никога не питатъ защо бирникътъ имъ взима по два три гроша повече, това сж сжщитѣ смирени хора, които ставатъ на крака, щомъ мине край тѣхъ нѣкое заптие и правягъ митани на всѣки дрипавъ ага.

Сега тѣ сж други: даватъ паритѣ си на комититѣ, свалятъ коприненитѣ си забрадки, за да завиятъ халкитѣ около шитѣ на страшнитѣ вѣстаници, бързо търчатъ въ кжщитѣ си, за да имъ носятъ дрехи.

Кой ги промѣни така? Кой извърши чудото.

Може би кръвта имъ изведнѣжъ е почувствувала, че не е вода. Може би голѣмото и добро слънце имъ е казало, че не може да грѣе въ тъмницитѣ на Анздола, кждето отиватъ заточеницитѣ.

А може би свѣстила ги е и пѣсенъта — страшната пѣсенъ съ още по-страшния завѣтъ:

Пази синътъ ми! Теши се съ него.

— Растни ми, чадо, та порасти!

Духъ на мщение вдѣхни у него —
той за баща си ще отмъсти! . . .

ПОСЛЕДНИЯТЪ ДЕНЪ

Свири вѣтърътъ. Надува се съ всичка сила, бѣсенъ лудѣ презъ равна Влахия, а като мине надъ замръзналия Дунавъ, настрѣхва, наежва се, сякашъ гладенъ вълкъ, и настървенъ се нахвърля надъ Русчукъ. Вие по улицигѣ, огъва тополитѣ — за раката ги взема, кърши клонитѣ по дърветата, керемидитѣ отъ покривитѣ повдига.

Въ цѣлата околностъ не можешъ намѣри стиска снѣгъ, а студъ, студъ! Виното въ бѣчвитѣ замръзва. Невѣститѣ докато донесатъ вода отъ кладенцитѣ, замръзва въ котлитѣ.

И война. И гладъ. И смъртъ.

Месеци наредъ да седишъ и да чакашъ! Московцитѣ опасали града, като грамаденъ змей, дебатъ: отъ Пиргосъ презъ Щръклево — до Вѣтово. На три реда наредени: човѣкъ до човѣкъ. А въ града не можешъ се размина отъ турски войници. Трима паши се събрали съ войскитѣ си. И всички чакатъ. Никой не гръмва пръвъ, никой пръвъ не изважда ножа. Тази война е по-лоша. Хлѣбъ нѣма да си доядешъ, миръ нѣма спокойно да поспишъ и починешъ, въздухъ нѣма да подишашъ съ пълни гърди.

Два звѣра застанали единъ срещу другъ и се гледатъ. Не рѣмжатъ, а само се гледатъ.

И ти си помежду имъ. Знаешъ, че който и да е нападателтъ, се презъ тебе ще мине. Ще те катурне, ще те стѣпчи въ праха, а после и да падне съ тѣлото си пакъ тебе ще притисне и ще те доумори.

Клета робия.

И гладътъ измъчва повече отъ смъртъ. Съ торба пари да излѣзешъ на чаршията, не можешъ да си купишъ къшей хлѣбъ. Обрало се е всичко. Дюкянитѣ само савани продаватъ. Отъ гладъ, отъ нѣмотия хората мратъ като мухи. И не се оплакватъ дори. Погребватъ ги какъ да е, и съ облекчение въздъхватъ: едно гърло по-малко.

Турцитѣ изъ града ходятъ смръщени, сърдити, на криво поглеждатъ християнитѣ и рѣмжатъ:

— Гяуритѣ сж виновни. Тѣ доведоха московцитѣ. Тѣ, съ лудитѣ си глави! Бунтъ ще вдигатъ, съ Падишаха ще се борятъ — а сетне, като ги наказва царската войска, дигнаха олелия до Аллаха! Гяуритѣ сж виновни!

Този съсъкъ расте, носи се отъ кжща на кжща, и агалларитѣ обличатъ башибозушкитѣ си дрехи, препасватъ ятаганитѣ, забучватъ въ пояситѣ си пищовитѣ.

— Когато гяуритѣ сж виновни, защо ние да гиадуваме, защо нашитѣ деца да мратъ, защо да страдатъ толкова невинни правовѣрни.

Турцитѣ се събиратъ на групи по кафенетата, шушукатъ, кроятъ планове, размишляватъ и ругаятъ раята. Ако нѣкой премръзналъ отъ студъ българинъ влѣзе въ кафенето да се огрѣе — турцигѣ скачатъ отгоре му:

— Махай се, куче! Махай се! Когато Падишахътъ ви хранѣше, и обличаше, и топлѣше — не бѣхте доволни. Бунтосве правѣхте! Комити се пишехте! Доведохте московцитѣ — върви сега при тѣхъ. Тѣ да те стоплятъ!

Странна мисль се загнѣздва въ възбуденитѣ мозъци. Гладътъ никого не е научилъ на добро.

А башибозукътъ и когато е билъ ситъ, е билъ зълъ; и когато е билъ усмихнатъ, мразилъ е гяуритѣ, силилъ се е да ги затрие. Колкото повече гяури е затрилъ, толкова повече рѣзки ще сложи върху дрѣжката на ятагана си. А горе, на небето — Аллахъ най-внимателно брой рѣзкитеѣ. Брой ги и разпорежда: ти тамъ, а ти ей тамъ!

Сега, наистина, е по-трудно да се затриятъ гяуритѣ, но защо да не ги изпждятъ? Ще ги събератъ всички, да си взематъ каквото искатъ и да вървятъ при московцитѣ. Две хиляди кжщи нѣма да горятъ дърва, десетъ хиляди гърла нѣма да хабятъ хлѣба!

— Да изпждимъ гяуритѣ! Да се махатъ!

— Не бива! Като отидатъ при московцитѣ, ще разкажатъ, че въ Русчукъ нѣма хлѣбъ, че хората мратъ, че е страшно — а московцитѣ това чакатъ. Ще ударятъ отъ четири страни града и ще го съсипятъ.

— Тогава?

Въ конака не знаятъ какво биха направили турцитѣ-башибозуци, когато имъ причернѣе. Въ конака никога не сж знаели. Тамъ само мислятъ. Захапали чибуцитѣ, засмукали наргелетата, тамъ всички мислятъ съ великото ориенталско безразличие и примиримостъ: „Аллахъ си знае работата!“

А между турцитѣ въ града започватъ да сновятъ дервиши съ зелени джубета и свещени зелени чалми. Дервишитѣ отговарятъ на онова безизходно „тогава“. И отговарятъ съ студения цинизъмъ на философи и съ жестокото остроумие на единъ помжтенъ отъ гладъ мозъкъ:

— Отсѣчената глава не говори и нищо не ще може да каже на московцитѣ. А труповетѣ нѣматъ

нужда отъ хлѣбъ и топливо, когато сж безъ глави. Човѣкъ страда само отъ главата си!

Кой би запиталъ следъ това, какво да се прави тогава?

— Да изколимъ гяуритѣ! Да ги изколимъ защото сж гяури. Когато нѣмашъ хлѣбъ да ядешъ, ти, ще си натиришъ кучето. А ако кучето ти знае да говори и може да издаде тайната ти — ще го убиешъ. Съ какво сж по-добри гяуритѣ отъ кучетата?

И съсъкътъ се превръща въ ропотъ.

А ропотътъ е наполовина дѣло.

*

Баба Тонка завършва сиромашката си вечеря, На огъня пръщатъ нѣколко съчки и слабиятъ имъ пламъкъ едва освѣтлява месала, на който е панцата ѝ съ гостба. А въ жглитѣ на стаята е тъмно, като орисията на робитѣ. Нѣкакви чудни и страховтни сѣнки се боричкатъ, въртятъ се въ диво хоро, блъскатъ се отъ потона до подѣ, и падатъ уморени съ догарящитѣ пламъци въ огнището.

Вратата скръцва. Баба Тонка се извърща и скача, като ужилена. Въ отвора се явява нѣкаква черна фигура, съвсемъ черна и безформена.

Баба Тонка е безстрашна жена, но е готова да писне отъ изненада.

— Шшт! — Черната фигура говори. Тя затваря тихичко вратата и се свива до огъня. Жена е — ханъма. Отмѣта фереджето си, и баба Тонка ахва почудено:

— Сафиде ханъмъ.

— Тихо, бабо, тихо! Ако се научатъ, че съмъ дошла при тебе, ще ме убиятъ.

— Кой ще те убие, къзъмъ?

— Турцитъ.

Сафиде ханъмъ е хубава млада жена, съ черни бадемови очи, съ бѣло румено лице. А сега е бледа и уплашена. Много уплашена. Каточели следъ нея търчи цѣла глутница вълци.

— Турцитъ ли? — пита баба Тонка и плясва ржце. — И тазъ добра! Защо ще те убиватъ турцитъ? Дето си дошла у дома ли? Въ цѣлата ми кжща нѣма мжжъ. А огъ жена защо ще се криешъ?

— Не е затова, не е! Друго има! Страшно... страшно.

Сафиде-ханъмъ чупи ржце и не знае какво да каже.

— Да не си болна, къзъмъ?

Баба Тонка седа до младата жена, ласкаво я прегръща и милва:

— Кажи, Сафиде-ханъмъ, кажи момичето ми, кажи гургуличката ми. Каква си ми хубава, пъкъ колко си изплашена. Като сърненце.

Старицата чудно умѣе да говори. Нейниятъ старчески гласъ става мекъ, като най-скжпо кадифе — милва, като майчинъ гласъ. И дланитъ ѝ сж нѣжни, кротки.

Туркинята не издържа. Тя се разплаква, притиска лице въ skutитъ на баба Тонка и зашепва презъ сълзи:

— Страхъ ме бѣше, бабо, а не можахъ да се спра. Зная, че ако научатъ, какво съмъ ти казала, ще ме убиятъ.

— Хайде и ти! Като е толкова страшно — не го казвай. Мълчи си!

— Да мълча ли? — жената още по-силно заплаква. — Какъ да мълча? Знаешъ ли: утре

турцитъ ще изколятъ всички християни въ града. Всички до единъ. Да не ядатъ хлѣба, та да имало за насъ.

— Кой ти каза това, Сафиде-ханъмъ?

— Еминъ. Мжжътъ ми. Дойде тази вечеръ, хапна, облѣче се съ башибозушки такъмъ и излѣзе. Пигахъ го защо му сж ятаганътъ и пищовитъ, — каза че утре щѣли да ви колятъ. Азъ не се стърпѣхъ и дойдохъ да ти кажа.

Баба Тонка настрѣхва. Досега не бѣ помисляла такъва ужасия.

— Ами вали-паша знае ли?

— Не! Никой отъ конака не знае. Тѣ сами нашитъ мжже, на своя глава сж го намислили това нѣщо. И дервиши ходили да подучватъ народа.

— Успокой се, Сафиде-ханъмъ. Успокой се и не плачи. Добро сърдце имашъ ти, къзъмъ. Господъ те е научилъ.

Сафиде-ханъмъ повдига мокротото си отъ сълзи лице, поглежда баба Тонка съ хубавитъ си очи и се мжчи да се усмихне:

— Мило ми бѣше за тебе, бабо. Много ми бѣше мило.

— Защо, момичето ми?

Младата жена прихапва устни, пламва и навежда глава.

— Ще ти кажа. Осемъ години отъ какъ е умрѣлъ вече. Не е грѣхота да ти кажа.

Минута помълчава, още по-назко навежда глава и едва шепне:

— За Петра, за сина ти. Поглеждала съмъ го крадишката презъ стобора, като минаваше съ акранитъ си. Сърдцето ми изгаряше за него. Ехъ...

Баба Тонка притиска до гърдитѣ си туркинята и сълзитѣ бликватъ. Нѣкаква сладка мжка гали сърдцето ѝ, и ѝ е хубаво, хубаво. . .

— Да си ходя вече, — скача Сафиде-ханъмъ, — да си ходя. Казахъ ти: скрий се, бабо, за мене се скрий. Боже, ако Еминъ се върне въ кжци и не ме намѣри. . .

— Чакай! Азъ ще те изпратя!

Баба Тонка облича кожуха си, разпилява съчкитѣ да тлѣятъ бавно въ огнището и трѣгва следъ своята гостенка.

Вънъ вѣтърътъ ги посрѣща съ писъкъ и ледени камшици.

*

Слънцето бавно се издига. Вѣтърътъ хвърля предъ него едно бѣло облаче, иска да му припрѣчи пжтя, но слънцето го изпива съ огнения си погледъ и трѣгва спокойно по широкото синьо небе.

День е. Отколе е съмнало, а изъ града мъртвило. И заптиета нѣма по улицата. Опустѣлъ ли е Русчукъ? Чума ли ги е погубила всички?

Баба Тонка тичешкомъ минава презъ глухата чаршия, плахо поглежда презъ полуотворенитѣ капаци на дюкянитѣ и ѝ се ще да писне, та да събуди и умрѣлитѣ.

— Кжде е влапиката, кжде сж консулитѣ, кжде сж чорбаджиитѣ?

Тя стига до конака и съ две ржце се вкочва въ часовоя:

— Синко, води ме при валията, води ме, защото сетне ще бжде късно! Моля ти се, чадо!

Войникътъ я блѣсва грубо:

— Луда ли си, или пияна?

— Води ме, синко, при валията. Боже, Боже, никой не знае какво става днеска. Никой! Като на Господе ти се моля, сине, заведи ме...

— Кжде да те заведе, бабо?

Единъ младъ мжжъ, въ офицерски дрехи, дотърчалъ отъ казармата срещу конака, я гледа усмихнатъ:

Баба Тонка се обръща къмъ него, като къмъ спасителъ:

— Заведи ме, челеби, при пашата. При кой да е паша. Заведи ме да му разкажа, какво става. Клетва ти давамъ, султанътъ ще те направи бимбашия. Само ме заведи...

— Азъ съмъ паша, бабо. Разкажи какво те е изплашило толкова много.

— Паша ли? — баба Тонка хваща ржката на офицера и я цѣлува. — Помогни, господарю! Дигни алая и ги спри докато не е късно!

— Кого да спра, бабо, разкажи полека.

Баба Тонка започва страшния си разказъ. Цѣла нощъ ходила отъ улица въ улица по крайнитѣ махали и гледала. Турци-башибозуци влизали по българскитѣ кжщи и изваждали стопанитѣ на улицата. Всички: и жени и деца. Събирали ги на групи и ги пращали къмъ лозята. Заптиета ли? Нито едно заптие нѣмало: кой знае, може и тѣ да сж се преоблѣкли като башибозукъ.

— Спри ги, господарю! Може още да не сж почнали клането! За душата си го направи.

Мурадъ паша, най-младиятъ генералъ отъ гарнизона, началникъ на арабската дивизия, е бледъ, като смъртникъ.

— Бабо, или ти си луда, или отоманската империя днесъ ще направи най-голѣмата лудостъ отъ какъ съществува! А защо си дошла самичка, защо не си се обадила на вашитѣ чорбаджии?..

Той не довършва. Една тълпа изплашени мъже се спуска къмъ него съ дивъ кръсъкъ. Тоя дивъ кръсъкъ е молба за помощъ.

Пашата разбира всичко. Дано само не закъснѣе!

— Дай вистрелъ! — заповѣдва той на часовоя.

Гърмежътъ проецава рѣзко, следъ него тржба изсвирва тревога, и въ мигъ площадътъ оживява: разнасятъ се команди, тежки стѣпки отекватъ и цѣлъ алай войници почти тичешкомъ се отправя къмъ лозята.

*

Не пукна пушка и не капна капка кръвъ
Едно кърваво безумие не се извърши.

Понѣкога случаятъ се шегува. Малки, незначителни нѣща предизвикватъ велики събития. Мънички ржчички записватъ въ историята потресаещи дати. Две женски сърдца предотвратиха едно изстѣпление, две безпомощни женски сърдца: едното влюбено — другото юначно.

Войниците на Мурадъ паша се връщатъ. Тѣ ограждатъ шарена тълпа отъ помръзнали хора, достигнали до гробъ и дръпнати по чудо отново въ живота.

И тая тълпа върви безшумно, върви покорно, сигурно както е вървѣла и въ зори, подкарана отъ башибозука. Съ такава тѣпота и примирение вървятъ добичетата.

Клета робия.

А градътъ е сжщиятъ.

Отново биятъ голѣмитѣ сърдца, отново пух-
тятъ голѣмитѣ гърди, отново се дебнатъ настрѣх-
налитѣ чудовища.

Гладътъ чука на всички порти, и ако днесъ
не му отворятъ, ще му отворятъ утре. Не е ли се
едно за него кога ще седне до праздната трапеза,
около която пицятъ деца, и майки криятъ лицата
си въ престилки?

Изъ града се движатъ патрули отъ низами.
Военнитѣ не вѣрватъ на заптиетата. И тѣй е по-
добре: гяуритѣ ще спятъ спокойно, но и право-
вѣрнитѣ нѣма да се измжчватъ отъ кошмари.

Слънцето се навежда къмъ Дунава. Ще си
отива вече. Ще мине надъ свободнитѣ страни, ще
се порадва на свободнитѣ хора, а следъ това ще
си почине надъ океана.

Но то е още иногo високо, когато валията
излиза отъ конака и бързо се опжтва къмъ Исляхъ-
хане. Тамъ прекарватъ времето си офицеритѣ отъ
обсадения гарнизонъ. При тѣхъ отива валията за
да имъ събщи голѣмата новина.

— Седнетѣ, господа!

Ешрефъ паша е бледъ и развълнуванъ. Той
се сили да задържи треперящата си ржка, слага я
на дръжката на сабята си, после бързо я мушва
въ джеба на мундира си и вади малка жълта
хартия.

— Господа, по телеграфа ми съобщиха, че во-
еннитѣ действия сж прекратени. Днесъ въ Одринъ
е сключено примирие. Следъ това ще дойде и ми-
рътъ. Какъвъ ще бжде той — не зная. Войната е

свършена, и азъ ви благодаря за доблестната служба.

Слънцето, може би, чува речъта на генерала, хвърля снопъ лъчи въ стъклата на прозорцитѣ и полита въ далнината.

Днесъ то грѣя последенъ день надъ робската земя.

И сякашъ по-бързо залѣзе, за да изгрѣе утре велико, могъщо, свободно.

ПОСЛЕСЛОВЪ

Русенската културно-благотворителна дружба въ София поднася на българскитѣ читатели разказитѣ „ПОСЛЕДНИЯТЪ ДЕНЬ“ отъ Змей Горянинъ.

За сюжети на тѣзи разкази сж послужили борбитѣ, радоститѣ и скърбитѣ на старото Русе.

Тѣ ни пренасятъ въ онѣзи времена, когато цѣль народъ, като единъ, бѣше готовъ да даде най-милото, най-скъпото, за да види родната земя свободна, да замѣни плача и сподавенитѣ сълзи съ пѣсенята на свободния животъ.

Русе въ тази историческа епохе е далъ борци отъ първа величина; но онѣзи, които останаха да се радватъ на тѣхното дѣло, не направиха необходимото за да посочатъ достатъчно подчертано подвига на тѣзи свои дѣди.

Книгата на Змей Горянинъ идва като пръвъ починъ въ това направление: Съ вѣщината на добъръ познавачъ и художникъ той възкресява лжчезарнитѣ образи на забравенитѣ народни светци, народния копнежъ по свободата, майчината саможертва, народното проклятие и презрение къмъ предателитѣ.

Имайни тази преценка предвидъ, дружбата издава и се заема да пласира тази книга, съ пълното съзнание, че върши високо благородно дѣло, като съдействува да остане тя въ нашата литература единъ художественъ паметникъ: добъръ споменъ за миналото — добъръ заветъ за бждещето.

Дружбата е увѣрена, че българското общество и обществени фактори, ще приематъ тази нейна идея съ подходящото съчувствие и ще я подкрепятъ въ задачата ѝ.

Защото това Русе, което от вѣкове и до днесъ, бди като стражъ на българщината въ онзи край и я запазва незачернена отъ каквото и да било чуждо влияние, трѣбва винаги да заема това мѣсто въ грижитѣ на общественици и държавници, което заслужава.

Дружбата издава тази книга още и съ желание-то да популяризира идеята за въздигане на единъ паметникъ, прославящъ и увѣковѣчаващъ дѣлото на тѣзи, които доведоха **ПОСЛЕДНИЯТЪ ДЕНЪ** на черната робиня.

София
юний 1936 г.

*Русенска Културно-благотворителна
дружба въ София*

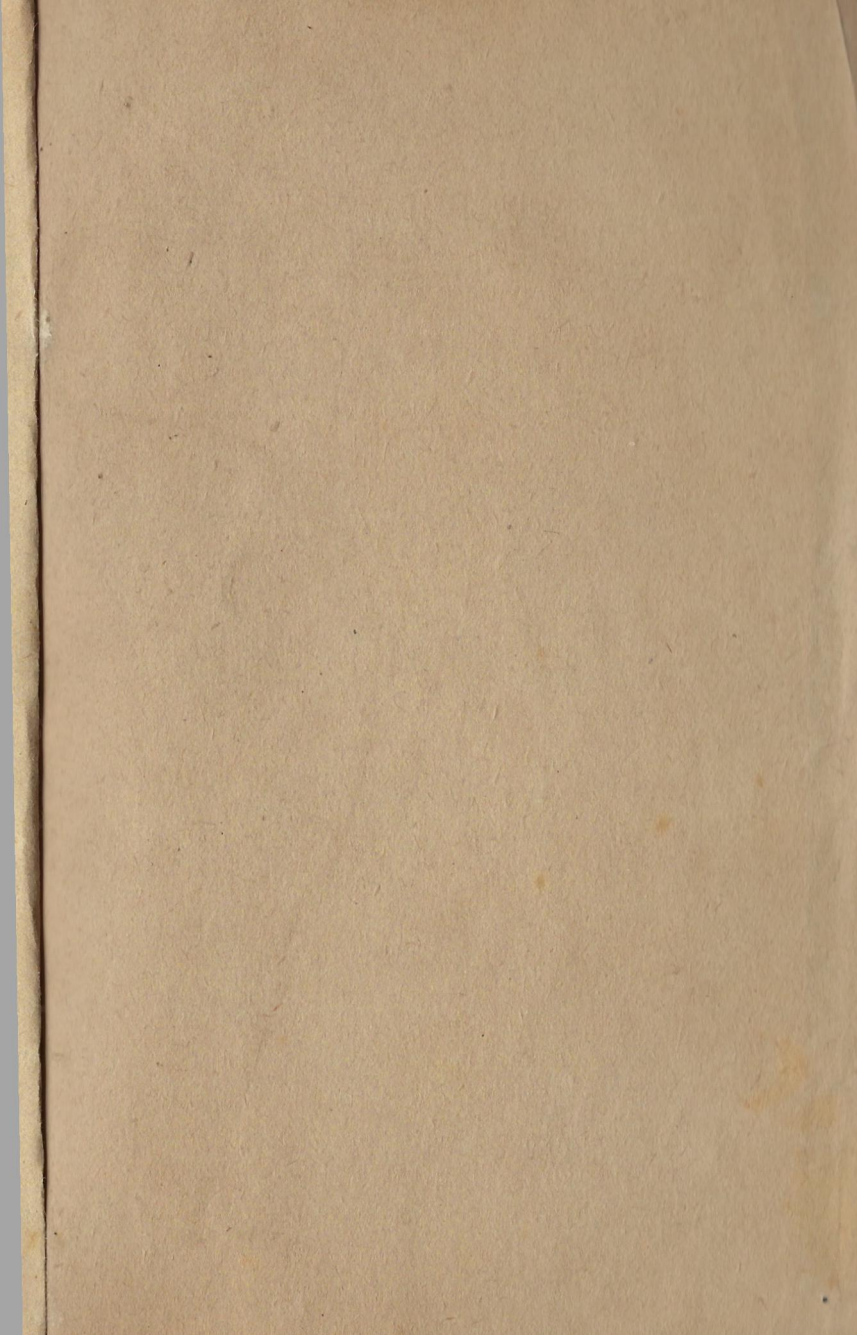
Председателъ: Д-РЪ П. ПЛАКИДОВЪ

Секретарь: ИВ. СТ. ГАГОВЪ

РАЗКАЗИ

Стариятъ Русчукъ	9
Даскалъ Гено	15
Чарчарушитѣ	24
Предателъ	31
Майка	43
Протестъ	55
Комити	62
Баба Тонка	71
Черептъ	84
Триумфъ	95
На заточение	104
Последниятъ день	113

КНИГАТА „ПОСЛЕДНИЯТЪ
ДЕНЬ“ РАЗКАЗИ ОТЪ ЗМЕЙ
ГОРЯНИНЪ, СЪ ЗАГЛАВНА
КОРИЦА ОТЪ КИРИЛЪ БУ-
ЮКЛИЙСКИ, ИЗДАНИЕ НА
РУСЕНСКАТА КУЛТУРНО-
БЛАГОТВОРИТЕЛНА ДРУЖ-
БА ВЪ СОФИЯ СЕ ОТПЕЧА-
ТА ВЪ ПЕЧАТНИЦА „РА-
ДИКАЛЪ“ СОФИЯ ПРЕЗЪ
1936 ГОДИНА ВЪ ПЕТЪ ХИ-
ЛЯДИ ЕКЗЕМПЛЯРИ.

20.—

Министерството на народното просвъщение одобрява и препоръчва книгата съ окръжно № 2533 отъ 13 юлий 1936 г.